

RWS INFORMATIE

Toezicht- en handhavingsplan Natura 2000 Klaverbank

Toezicht en handhaving in het Natura 2000-gebied Klaverbank.
Uitvoeringsdocument bij het Natura 2000-beheerplan Klaverbank 2022-2028

Datum 23 mei 2022
Versie 3.9
Status CONCEPT

Colofon

Uitgegeven door Rijkswaterstaat Zee en Delta
Opgesteld door Projectteam Natura 2000 EEZ

Datum 23 mei 2022
Versie 3.9
Status CONCEPT

Versiebeheer

1.3	10-11-2020	Interne werkversie
1.4	01-02-2021	Verwerking commentaar intern RWS
1.5	09-02-2021	Opgeschoonde versie/wijzigingen accepteren
1.5.1	26-02-2021	Concept gereed
1.5.2	18-03- 2021	Inhoudsopgave toegevoegd
1.6	0106-2021	Literatuurlijst toegevoegd
2.0	01-07-2021	Tekstuele wijzigingen
2.1	05-07-2021	Tekstuele controle
3.0	06-07-2021	Concept gereed
3.1	23-07-2021	Consistentiecheck
3.2	13-08-2021	Verwerking commentaar handhavende partijen
3.3	24-09-2021	Consistentiecheck met het beheerplan
3.4	26-10-2021	Consistentiecheck hh-plannen o.a. tekst scheepvaart
3.5	27-11-2021	Synopsistabel verwerkt
3.6	20-12-2021	Synchronisatie met beheerplan
3.7	14-02-2022	Actualisatie paragrafen over scheepvaart
3.8	11-05-2022	Consistentiecheck

Inhoudsopgave

Inleiding	5	
1 Doelen	7	
2 Gebiedsinformatie	9	
3 Activiteiten met voorwaarden	11	
3.1	Activiteiten Klaverbank 12	
3.2	Vrijgestelde vergunningplichtige activiteiten zonder specifieke voorwaarden (categorie 1)	13
3.2.1	Militaire activiteiten: Schietactiviteiten (Marine)	14
3.2.2	Onderhoud van markeringen	14
3.3	Vrijgestelde vergunningplichtige activiteiten mét specifieke voorwaarden (categorie 2)	15
3.3.1	Normale bedrijfsvoering mijnbouwactiviteiten (bestaande installaties)	15
3.3.2	Kabels en leidingen (onderhoud)	17
3.3.3	Militaire activiteiten (explosieven en sonar)	20
3.3.4	Regulier onderzoek en monitoring	24
3.4	Vergunningplichtige activiteiten die (afzonderlijk) vergunningplichtig blijven (categorie 3)	25
3.4.1	Mijnbouw (opsporing en aanleg)	26
3.4.2	Kabels en leidingen (aanleg en verwijdering)	27
3.4.3	Onderzoek en monitoring (projectmatig)	27
3.5	Niet vergunningplichtige activiteiten, wel mitigatie vereist (categorie 4)	27
3.5.1	Beroepsvisserij: Vergunningplichtig, maar niet via Wnb	28
4 Monitoring en evaluatie	29	
4.1	Monitoring	29
4.2	Evaluatie	29
4.3	Gebruiksmonitoring	29
5 Organisatie van de handhaving	30	
5.1	Kustwacht	30
5.2	Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit	31
5.3	Proces van toezicht en vastlegging	32
5.4	Noordzeevervisserij	32
5.5	Organisatie rondom vergunningverlening	33
6 Communicatie	35	
7 Afspraken	36	
7.1	Financiering	39
BIJLAGEN	40	
Bijlage 1.	Werkwijze bij olieverontreinigingen	41
Bijlage 2.	Samenvatting van de voorwaarden en maatregelen voor activiteiten in het Natura 2000-gebied Klaverbank	43
Bijlage 3.	Literatuurlijst	48

Inleiding

In de Exclusieve Economische Zone (EEZ) liggen de gebieden Doggersbank, Klaverbank en Friese Front. Deze zeegebieden zijn in 2016 door de staatssecretaris van Economische Zaken aangewezen als Natura 2000-gebieden, in het kader van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijnen. Hierdoor hebben ze officieel de status van beschermd natuurgebied gekregen, op basis van de Wet natuurbescherming. De bescherming van elk van deze gebieden is in een aanwijzingsbesluit vastgelegd. De drie aanwijzingsbesluiten in kwestie zijn op 15 juni 2016 gepubliceerd in de Staatscourant en op 16 juni 2016 in werking getreden. Daarmee voldoet Nederland aan Europese afspraken om belangrijke natuur ook op volle zee te beschermen. Het beheerplan is gericht op het uitwerken en realiseren van de Natura 2000-doelstellingen voor dit gebied en schept duidelijkheid voor gebruikers over de condities waaronder activiteiten met negatieve effecten op Natura 2000-doelstellingen zijn toegestaan. In het beheerplan zijn voorwaarden en (mitigerende) maatregelen opgenomen voor het Natura 2000-gebied Klaverbank, waarbij rekening wordt gehouden met de huidige economische activiteiten in het gebied, zoals scheepvaart, visserij en mijnbouw.

Voor het Natura 2000-gebied Klaverbank geldt een behoudsdoelstelling en verbeterdoelstelling voor het habitatype H1170 'riffen van open zee' voor de verspreiding en oppervlakte en een verbeterdoelstelling voor de kwaliteit van het leefgebied. Voor de habitatrictlijnsoorten bruinvis (H1351), gewone zeehond (H1365) en grijze zeehond (H1364) geldt een behoudsdoelstelling voor de omvang en kwaliteit van het leefgebied en een behoudsdoelstelling voor de populatie van deze soorten.

Het toezicht- en handavingsplan maakt onderdeel uit van het uitvoeringsprogramma dat is opgesteld voor het Natura 2000-beheerplan. Andere onderdelen van dit uitvoeringsprogramma zijn een monitoringsplan, een communicatieplan en een uitvoeringsplan. Deze plannen maken geen deel uit van het beheerplan en kunnen tijdens de looptijd van het beheerplan worden geactualiseerd, zonder het beheerplan opnieuw vast te hoeven stellen en dus ook zonder (opnieuw) een inspraakprocedure te hoeven doorlopen. Waar de in dit toezicht- en handavingsplan opgenomen formuleringen conflicteren met het beheerplan, prevaleert de tekst van het beheerplan.

Toezicht en handhaving omvatten alle activiteiten die tot doel hebben om de regels en voorwaarden uit het beheerplan Natura 2000-gebied Klaverbank na te leven en om eventueel bestraffend op te treden in geval van het niet naleven ervan. Verder wordt er verwezen naar bestaande vergunningvoorschriften of vrijstellingsvoorwaarden.

Een efficiënte uitvoering van het toezicht en de handhaving vraagt om samenwerking tussen de verschillende handhavende instanties. Daarom is vanaf de start van het opstellen van het beheerplan en het hieronder volgende toezicht- en handavingsplan overleg gevoerd met de betrokken partijen, zoals het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en het ministerie van Defensie, Rijkswaterstaat als integraal waterbeheerder, gebruikers (waaronder mijnbouw, belangengroepen en scheepvaart) en relevante Engelse en Duitse organisaties. (o.a. de regionale uitvoeringsdiensten, de kustwacht). Op deze manier is draagvlak verkregen voor de opgestelde voorwaarden en maatregelen. Tijdens de hele beheerplanperiode zullen de partijen betrokken blijven en zullen aanpassingen in het toezicht- en handavingsplan doorgevoerd worden wanneer dit nodig is. Dit toezicht- en handavingsplan is dan ook een 'levend' document. Organisatorisch is

het niet nodig gebleken om wijzigingen in de huidige handhavingsstructuren aan te brengen. Mocht dit in de toekomst nodig zijn dan zal dat in een volgende versie van dit toezicht- en handhavingsplan worden vastgelegd. De bevoegde gezagen zullen in het kader van het beheerplan in overleg met alle betrokken handhavingspartijen nog aanvullende afspraken maken.

De doelen van het toezicht- en handhavingsplan zijn uitgebreider beschreven in het eerste hoofdstuk over de doelen. Na een gebiedsbeschrijving in hoofdstuk 2, wordt in hoofdstuk 3 uitvoerig ingegaan op activiteiten in en rond het Natura 2000-gebied Klaverbank en onder welke voorwaarden deze zijn toegestaan. In hoofdstuk 4 wordt kort aandacht besteed aan monitoring en evaluatie. Voor meer informatie wordt verwezen naar het monitoringsplan. In hoofdstuk 5 worden de algemene principes van handhaving beschreven en de wijze waarop dit is vormgegeven. Hoofdstuk 6 gaat in op de communicatie (middelen). Voor meer informatie wordt verwezen naar het communicatieplan. In hoofdstuk 7 zijn de gemaakte afspraken beschreven.

1 Doelen

Het handhavingsdoel voor het Natura 2000 gebied Klaverbank is om te voorkómen dat bepaalde gebruiksactiviteiten het realiseren van de Natura 2000-doelstellingen in de weg staan. Het betreft het beschermen en behouden van het habitattype H1170 – riffen van open zee, en van de Habitatrictlijnsoorten:
 H1351 – bruinvis (*Phocoena phocoena*)
 H1364 – grijze zeehond (*Halichoerus grypus*)
 H1365 – gewone zeehond (*Phoca vitulina*)

Figuur 1a: de bruinvis, grijze zeehond en gewone zeehond

Figuur 1b: Enkele voorbeelden van bijzondere soorten in het natura 2000-gebied Klaverbank: respectievelijk: de Zeeanjelier, de Dodemansduim en de Pelikaansvoet

Menselijke activiteiten in het Natura 2000-gebied Klaverbank kunnen van grote invloed zijn op de natuurwaarden. De algemene zorgplicht uit de Wet Natuurbescherming verplicht een ieder die zich in of nabij een Natura 2000-gebied bevindt, om aantasting of versterking van flora en fauna zoveel mogelijk te beperken of te voorkómen. In het Natura 2000-gebied Klaverbank zijn de menselijke activiteiten voornamelijk gerelateerd aan scheepvaart, visserij en mijnbouwwerkzaamheden met betrekking tot gaswinning. Daarnaast ligt er in het gebied een aantal kabels en leidingen.

In vergelijking met andere Natura 2000-gebieden dicht bij de kust, is het toezicht houden en handhaven in het Natura 2000-gebied Klaverbank lastig. Dit komt omdat het gebied verder op zee ligt en het een veel groter areaal betreft dan de meeste andere Natura 2000-gebieden. Daardoor kan surveillance minder frequent uitgevoerd worden en is het lastiger om overtredingen te constateren. Dit betekent dat er onder andere meer moet worden ingezet op goede en gerichte voorlichting naar gebruikers, goede registratie en monitoring van activiteiten, andere controle- en handhavingstechnieken en een intensivering van de huidige mate van toezicht en handhaving.

Naast toezicht houden op de naleving van de gedragsregels zijn voorlichting, actief informeren en de inzet van communicatiemiddelen mede daarom belangrijk. Op deze manier wordt draagvlak verkregen bij de doelgroepen voor de voorwaarden en maatregelen om de natuur te beschermen. Het (preventief) bevorderen van de

naleving van de regels en voorwaarden draagt hiermee bij aan het realiseren van de instandhoudingsdoelstellingen.

Naast duidelijkheid en draagvlak bij alle betrokken partijen over de opgestelde voorwaarden en maatregelen is duidelijkheid over de uitvoering van het toezicht en de handhaving bij de betrokken handhavende instanties belangrijk. Verder wordt er zoveel mogelijk aangesloten bij reeds in het gebied aanwezige handhavingsstructuren.

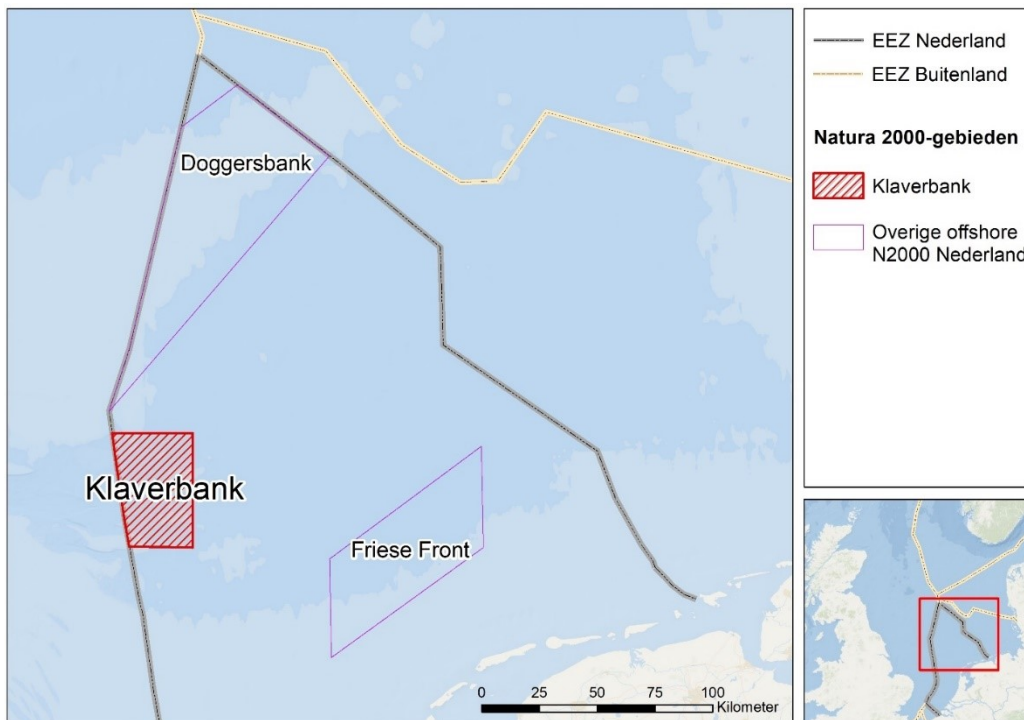
Het toezicht- en handhavingsplan schept duidelijkheid voor gebruikers over welke activiteiten naast de natuurfuncties zijn toegestaan en onder welke voorwaarden. Beschreven is wat voor beheerders, gebruikers en andere belanghebbenden wel en niet is toegestaan in het gebied en, voor zover van toepassing, onder welke voorwaarden.

De basis voor de handhaving in Natura 2000-gebieden is nu nog de Wet natuurbescherming (Wnb), maar in de toekomst maakt deze onderdeel uit van de Omgevingswet. In principe geldt voor Natura 2000-gebieden dat alle (initiatieven voor) menselijke activiteiten daar en in de onmiddellijke omgeving ervan, waarvan niet op voorhand vaststaat dat er geen significante (negatieve) gevolgen voor de natuurdoelen kunnen zijn, op zijn minst getoetst moeten worden op vergunningplicht in het kader van de Wet natuurbescherming. Dit geldt, zij het via een omweg, vanaf 6 zeemijl van de kust zelfs voor de internationale beroepsvisserij, waarvoor de vergunning dan verleend moet worden via het Gemeenschappelijk Visserij Beleid (GVB) van de Europese Unie. Door middel van de in die Wnb- dan wel GVB-vergunningen opgenomen vergunningvoorschriften is het dan de bedoeling dat de negatieve effecten op de natuurdoelen zodanig gereduceerd worden, dat ze niet meer 'significant' kunnen zijn. Dat betekent dat er op de naleving van die voorschriften toegezien en gehandhaafd kan worden. Voor zowel de Wnb als de implementatie van de maatregelen in het GVB is het ministerie van LNV het verantwoordelijk Bevoegd Gezag.

2 Gebiedsinformatie

Het Natura 2000-gebied Klaverbank is een open zeegebied in de Nederlandse Exclusieve Economische Zone (EEZ), circa 160 km noordwestelijk van Den Helder tegen de rand van de EEZ met het Verenigd Koninkrijk. Het gebied is met een oppervlak van 1.539 km² ongeveer zo groot als de helft van de provincie Friesland. De bodem bestaat deels uit grind en grotere stenen (ca. 50% van het totale oppervlak) en wordt aan de zuidwestelijke kant doorkruist door een diepe slibrijke geul (de Botney Cut). De rest van het Natura 2000-gebied bestaat uit een bodem van grof zand.

Figuur 2: Kaart overzicht begrenzing Natura 2000-gebied Klaverbank (Bron data: PDOK).

Het Natura 2000-gebied Klaverbank is aangewezen voor het habitatype H1170 'riffen van open zee' en de habitatrichtlijnsoorten bruinvis, grijze zeehond en gewone zeehond. Het Natura 2000-gebied Klaverbank herbergt de grootste diversiteit aan soorten van de Nederlandse Noordzee vanwege de aanwezigheid van hard substraat in de vorm van stenen en het heldere water, onder andere tot uiting komend in het vóórkomen van dodemansduim (zacht koraal), wulk (weekdier) en vissen zoals dwergzeedonderpad en zuignapvis. Daarnaast zetten haring, rog en kabeljauw hier hun eieren af. Het hele jaar door komen er veel zeevogels voor, waaronder grote jager en zeekoet. Zeezoogdieren komen in het Natura 2000-gebied Klaverbank om te foerageren, zoals bruinvis en dwergvinvis.

Het Natura 2000-gebied Klaverbank is het enige gebied in de Nederlandse Noordzee waar op de bodem flinke hoeveelheden grind aan het oppervlak liggen en waar ook grotere stenen voorkomen die begroeid zijn met kalkroodwieren. Kalkroodwieren zijn zeeiwieren met een rode of roodpaarse kleur.

Figuur 3: een steen in het Natura 2000-gebied Klaverbank begroeid met korstvormend kalkroodwier, driekantige kalkkokerworm en hydroïden en op de voorgrond zeeappeltjes (uit Van Moorsel, 2003).

Het Natura 2000-gebied Klaverbank heeft een grote variatie aan benthos (organismen die in, op, en net boven de zeebodem leven) zoals kreeftachtigen, borstelwormen, weekdieren en stekelhuidigen, maar ook draadalgen, kiezelwieren en bacteriën. Een groot deel van dit benthos is nergens anders in de Noordzee te vinden.

3 Activiteiten met voorwaarden

Menselijke activiteiten en natuur zijn van oudsher verweven met het Natura 2000-gebied Klaverbank. In de meeste gevallen vormen deze activiteiten geen bedreiging voor de natuurwaarden. Een groot deel van de activiteiten kan met de huidige intensiteit blijven doorgaan.

Alle activiteiten waarvan effecten op de instandhoudingsdoelstellingen niet zijn uit te sluiten, blijven vergunningplichtig. Dit betreft onder andere seismische onderzoeken en nieuwe boringen in het kader van mijnbouw, de aanleg en het verwijderen van kabels en leidingen en projectmatig onderzoek en monitoring.

Scheepvaart

Aan de zuidoostelijke rand van het Natura 2000-gebied Klaverbank loopt een diepwaterscheepvaartroute (met vervoer van gevaarlijke stoffen). Naast koopvaardij schepen betreft het ook veerboten van en naar Engeland. Aan de noordwestelijke rand van het Natura 2000-gebied Klaverbank is een verhoogde scheepvaartintensiteit door de aanwezigheid van olie- en gasplatforms. Er zijn geen ankerplaatsen aanwezig in het Natura 2000-gebied Klaverbank (MARIN, 2017).

Visserij

Visserijactiviteiten zijn vergunningplichtig in het kader van het Europese Gemeenschappelijk Visserij Beleid (GVB). Voor een aantal vormen van visserij kunnen significante effecten op de instandhoudingsdoelen niet worden uitgesloten en zijn er daarom op internationaal niveau afspraken gemaakt over maatregelen. De maatregelen worden in Nederland door het ministerie van LNV geïmplementeerd. In het Natura 2000-gebied Klaverbank wordt vooral gevestigd op platvissen als tong en schol, langoustines en garnalen. Daarnaast wordt gevestigd op vissoorten als haring en makreel. Het vissen op platvis gebeurt van oudsher vooral met boomkorkotters. Boomkorvisserij is een visserijmethode waarbij met een viskotter twee sleepnetten over de zeebodem worden getrokken. De netten woelen de bodem om. Dit heeft gevolgen voor het te beschermen habitatype H1170 riffen van open zee. De overheid en de vissers werken steeds meer aan vormen van duurzame visserij. Dat wordt versterkt door de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000-gebieden.

Mijnbouw

In het Natura 2000-gebied Klaverbank liggen enkele platforms, zowel in Nederlands als in Engels water. Binnen een straal van 10 km liggen nog eens een kleine 20 boorplatforms. De aanwezigheid van deze platforms zorgt, naast het ruimtegebruik, ook voor scheepvaart- en vliegverkeer (helikopters).

Pijpleidingen en kabels

Het Natura 2000-gebied Klaverbank wordt doorsneden door vijf pijpleidingen en een telefoonkabel. De telefoonkabel loopt van Engeland naar Denemarken en is niet meer in gebruik. Tijdens de looptijd van dit beheerplan (2022-2028) wordt een hoogspanningsgelijkstroomverbinding (Viking Link-interconnector) aangelegd tussen Denemarken en het Verenigd Koninkrijk. De kabel wordt ingegraven en zal ca. 19 kilometer door het noordelijk deel van de Klaverbank kruisen. De vergunningen (zowel Wnb als Waterwet) zijn hiervoor verleend.

Monitoring

Met regelmaat bezoeken onderzoekers het Natura 2000-gebied Klaverbank. Zij meten onder meer de kwaliteit van het water. Ook doen zij onderzoek naar de

aantallen en soorten dieren die leven in het gebied. Hiermee voldoet Nederland aan (internationale) afspraken.

Calamiteiten en incidentenbestrijding

De Kustwacht vliegt dagelijks vanuit Amsterdam (Schiphol) met een vliegtuig dat is uitgerust om onder andere verontreinigingen aan de oppervlakte van het zeewater op te sporen. Maximaal één keer per 4 dagen vindt er een inspectievlucht over het Natura 2000-gebied Klaverbank plaats. Bij het constateren van een olieverontreiniging gaat een specifieke procedure van start (zie bijlage 1).

Zwerfvuil

Er komt steeds meer aandacht voor de negatieve gevolgen van zwerfvuil op de (zee)natuur. Zwerfvuil kan worden onderverdeeld in drijvend en zwevend zwerfvuil en zwerfvuil dat zich op de bodem verzamelt. Als het zwerfvuil uiteen is gevallen, spreken we van micro- of zelfs nanoplastics. Het gaat om materiaal dat niet of moeilijk biologisch afbreekbaar is, zoals plastic flessen, doppen en zakjes, dat in zee terecht komt via rivieren of via afvallozing vanaf schepen of platforms en plastic netten en touwen afkomstig van scheepvaart en visserij. Vroeger bestonden visnetten en touwen uit biologisch afbreekbaar materiaal, maar tegenwoordig bestaan de meeste visnetten uit plastic. Er is weinig bekend over de concentratie van drijvend zwerfvuil, zwerfvuil op de bodem en micro- en nanoplastics in de Noordzee en de Natura 2000-gebieden. Wel is het zeker dat overal plastic aanwezig is.

Vanuit OSPAR en de KRM is er aandacht voor de gevolgen van zwerfvuil op zee en zijn diverse maatregelen geagendeerd voor het terugdringen van zwerfvuil op zee. Een concrete invulling hiervan is de Green Deal Visserij voor een Schone Zee. Dit is een convenant waarin afspraken zijn gemaakt tussen vissers, havenbedrijven, havengemeentes, afvalverwerkers, milieuorganisaties en de rijksoverheid over afval in de visserijsector. De Green Deal Visserij voor een Schone Zee heeft als doel de hoeveelheid afval, veroorzaakt door de visserijsector, dat in zee belandt te verminderen.

Overige activiteiten

Overige activiteiten die in het Natura 2000-gebied Klaverbank plaatsvinden, zijn onderhoud van betonning langs de scheepvaartroute, onderzoek en monitoring, recreatieve activiteiten (wrakduiken, sportvisserij en zeegaande recreatievaart). Er zijn geen windparken binnen de Nederlandse Natura 2000-gebieden in de EEZ gepland.

3.1 Activiteiten Klaverbank

In beheerplannen zijn de activiteiten in de betreffende gebieden beschreven, de effecten op de natuurwaarden bepaald en voorwaarden aan activiteiten gesteld om de instandhoudingsdoelstellingen te realiseren.

De activiteiten vallen in een van de volgende vier categorieën:

- Categorie 1: vrijgestelde vergunningplichtige activiteiten, zonder specifieke voorwaarden.
- Categorie 2: vrijgestelde vergunningplichtige activiteiten, mét specifieke voorwaarden.
- Categorie 3: vergunningplichtige activiteiten die (afzonderlijk) vergunningplichtig

blijven.

Categorie 4: niet-vergunningplichtige activiteiten, wel mitigatie vereist.

Algemene richtlijnen die gelden voor alle categorieën

Voor zeezoogdieren zijn er geen significant negatieve effecten van scheepvaart in het gebied Klaverbank aangetoond. Wel is aannemelijk dat er significant effect is in accumulatie. Er is bekend dat zeezoogdieren verstoord kunnen worden door de aanwezigheid van schepen en het geproduceerde onderwatergeluid. Voldoende rust is een belangrijke voorwaarde voor een kwalitatief goed leefgebied voor de bruinvis en gewone en grijze zeehond en daarom gelden er voor alle categorieën uit voorzorg de volgende algemene richtlijnen voor de scheepvaart in het Natura 2000-gebied Klaverbank:

- Schepen worden geïnformeerd over de aanwezigheid van zeezoogdieren in het gebied en hoe deze te herkennen;
- De bestaande scheepvaartroutes worden zo veel mogelijk gebruikt. Op varen buiten de scheepvaartroutes wordt niet gehandhaafd (niet afdwingbaar);
- Buiten de bestaande scheepvaartroutes wordt geadviseerd om verstoring van zeezoogdieren te voorkomen door het aantal scheepvaartbewegingen binnen het Natura 2000-gebied zo veel mogelijk te minimaliseren;
- Er wordt dringend geadviseerd om in het geheel geen lozingen (ook geen toegestane lozingen) vanaf schepen uit te voeren binnen dit Natura 2000-gebied.

Aanvullende toelichtingen op bovenstaande algemene richtlijnen:

- Door het uitvoeren van jaarlijkse netwerkevaluaties van verkeersstromen op de Noordzee wordt de intensiteit van het scheepvaartverkeer en het vaargedrag gemonitord en kunnen richtlijnen, maatregelen en bijbehorende (communicatie)strategieën worden aangepast.
- Ook toegestane lozingen en afval vanaf schepen kunnen schadelijke effecten hebben op zeezoogdieren. Partijen worden geïnformeerd over het gevolg van (kleine) verontreinigingen.
- Voor het Natura 2000-gebied Klaverbank zal in de eerste beheerplanperiode (2022-2028) worden verkend of het vanwege zijn specifieke ecologische kwetsbaarheid in aanmerking kan komen voor gedeeltelijke aanwijzing als 'Particularly Sensitive Sea Area'.

De richtlijnen zijn niet afdwingbaar. Ze dienen als advies om de verstoring zo veel mogelijk te beperken. De aankomende beheerplanperiode zal gebruikt worden voor nader onderzoek en monitoring om te bepalen welke maatregelen nodig zijn om de instandhoudingsdoelstellingen te behalen. De resultaten kunnen leiden tot aanvullende maatregelen in het volgende beheerplan.

Gelijkluidend aan het beheerplan worden hieronder de activiteiten in het Natura 2000-gebied Klaverbank per categorie beschreven. Steeds worden ook weer de voorwaarden uit het beheerplan genoemd, maar de tekst is nu verdiept met aspecten die toezicht en handhaving betreffen.

3.2 Vrijgestelde vergunningplichtige activiteiten zonder specifieke voorwaarden (categorie 1)

Onder deze categorie vallen activiteiten die op grond van de Wnb-vergunningplichtig zijn, maar in de huidige situatie geen belemmering vormen voor het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen. Deze activiteiten worden door middel van dit beheerplan vrijgesteld van vergunningplicht en kunnen in hun huidige vorm en omvang doorgang vinden. De vrijstelling van de vergunningplicht van bepaald gebruik is afhankelijk van de voorwaarde dat de activiteiten niet in belangrijke mate veranderen ten opzichte van de in dit beheerplan getoetste situatie. Daarnaast

kunnen nog specifieke voorwaarden gelden. Wanneer een activiteit een Wnb-vergunning heeft, vervalt deze in de meeste gevallen niet automatisch bij inwerkingtreding van het beheerplan. Het bevoegd gezag dat de vergunning heeft verleend, zal de vergunning dus moeten intrekken.

In het kader van een eventuele intrekkingprocedure wordt de vergunninghouder gewezen op de voorwaarden waaraan hij moet voldoen om van de vrijstelling van de vergunningplicht gebruik te kunnen maken en op de gevolgen als hij dat niet doet. In dat geval is er sprake van het handelen zonder vergunning (art. 2.7 lid 2 Wnb). Het bevoegd gezag voor de vergunningverlening (het ministerie van LNV) is ook het bevoegd gezag dat bij overtreding overgaat tot handhaving.

Het toezicht houden en vrijblijvend aanspreken van overtreders kan door de vertegenwoordigers van alle bevoegde gezagen (het ministerie van LNV, het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, het ministerie van Defensie en Rijkswaterstaat) of door de Kustwacht (zie ook Toezicht- en Handhavingsplan (Rijkswaterstaat, 2020b)) worden gedaan.

In het Natura 2000-gebied Klaverbank vallen schietactiviteiten van de Marine en het onderhoud van markeringen onder categorie 1.

3.2.1 Militaire activiteiten: Schietactiviteiten (Marine)

De Marine maakt voor haar activiteiten gebruik van de hele Noordzee. Er is geen oefengebied voor schietactiviteiten aanwezig in het Natura 2000-gebied Klaverbank. Bij schietactiviteiten wordt onder andere gebruik gemaakt van gewone scheepskanonnen en raketten. Er worden daarnaast bevoorradingsoefeningen op zee (onder andere olieladen) uitgevoerd. Dit gebeurt een aantal keren per jaar. Bij de planning van activiteiten worden een risico-inventarisatie en evaluatie ex ante gedaan. Dit wordt gedaan om vooraf in te schatten wat de kans is op incidenten, zodat men kan beoordelen hoe deze incidenten te voorkomen zijn en het achteraf mogelijk is om eventueel de procedure aan te scherpen. Schepen moeten voldoen aan de wettelijke normen met betrekking tot lekkages en voor wat betreft lozingen.

De effecten van schietactiviteiten door de Marine, inclusief vaarbewegingen zijn verwaarloosbaar, omdat deze (o.a. vanwege de ligging) nauwelijks plaatsvinden in het Natura 2000-gebied Klaverbank. In de huidige omvang kunnen ze daarom zonder specifieke voorwaarden worden vrijgesteld. Voor de vaarbewegingen gelden de algemene richtlijnen voor de scheepvaart (zie paragraaf 3.1).

3.2.2 Onderhoud van markeringen

Zowel de laterale (rode en groene markeringen die de vaargeul aangeven) als de speciale betonning (aanduiding bepaald gebied of voorwerp) wordt één keer per jaar gecontroleerd. Dit houdt in dat er gekeken wordt naar zowel de staat van de steen en de ketting als de betonning zelf. Er wordt gecontroleerd op gebreken, het energiepakket met de lamp en de positie. De controle wordt uitgevoerd per schip. Niet alle boeien worden op hetzelfde moment gecontroleerd en in totaal wordt er enkele keren per jaar uitgevaren voor controle.

Het kan voorkomen dat het vaarwegmarkeerobject in storting valt door uitval van verlichting of dat hij van de verankering loskomt. In deze gevallen zullen extra vaarbewegingen plaatsvinden voor reparatie werkzaamheden. Het onderhoud van markeringen en de daaraan gerelateerde scheepvaart zorgen niet voor significante verstoring van de zeezoogdieren.

3.3 Vrijgestelde vergunningplichtige activiteiten mét specifieke voorwaarden (categorie 2)

Er zijn vergunningplichtige activiteiten die alleen onder specifieke voorwaarden geen significante effecten op de Natura 2000 instandhoudingsdoelstellingen hebben. Deze activiteiten zijn met inachtneming van de specifieke voorwaarden, zoals genoemd in het beheerplan, vrijgesteld van de vergunningplicht. De vrijstelling van de vergunningplicht van bepaald gebruik is afhankelijk van de voorwaarde dat de activiteiten niet in belangrijke mate veranderen ten opzichte van de in dit beheerplan getoetste situatie. Daarnaast kunnen nog specifieke voorwaarden gelden. Wanneer een activiteit een Wnb-vergunning heeft, vervalt deze in de meeste gevallen niet automatisch bij inwerkingtreding van het beheerplan. Het bevoegd gezag dat de vergunning heeft verleend, zal de vergunning dus moeten intrekken.

In het kader van een eventuele intrekingsprocedure wordt de vergunninghouder gewezen op de voorwaarden waaraan hij moet voldoen om van de vrijstelling van de vergunningplicht gebruik te kunnen maken en op de gevolgen als hij dat niet doet. In dat geval is er sprake van het handelen zonder vergunning (art. 2.7 lid 2 Wnb). Het bevoegd gezag voor de vergunningverlening (het ministerie van LNV) is ook het bevoegd gezag dat bij overtreding overgaat tot handhaving.

Het toezicht houden en vrijblijvend aanspreken van overtreders kan door de vertegenwoordigers van alle bevoegde gezagen (het ministerie van LNV, het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, het ministerie van Defensie en Rijkswaterstaat) of door de Kustwacht (zie ook Toezicht- en Handavingsplan, Rijkswaterstaat, 2020b) worden gedaan.

Tabel 1: In het Natura 2000-gebied Klaverbank vallen de volgende activiteiten onder categorie 2:

Nr.	Activiteit	Onderdeel
1	Mijnbouw (bestaande installaties)	Normale bedrijfsvoering
2	Kabels en Leidingen (onderhoud)	Onderhoud aan bestaande kabels en leidingen inclusief de daaraan gerelateerde scheepvaart
3	Militaire activiteiten (Marine)	- Explosieven opruimen (externe werking) - Gebruik van Sonar voor opsporen van onderzeeboten - Gebruik echo-apparatuur door de Dienst der Hydrografie voor de bathymetrie en opsporen van mijnen.
4	Onderzoek en monitoring	Reguliere monitoring en onderzoek

3.3.1 Normale bedrijfsvoering mijnbouwactiviteiten (bestaande installaties)

In het Natura 2000-gebied Klaverbank is één gasproductieplatform en één sidetap¹ aanwezig, zie tabel 2. Het productieplatform en de sidetap zijn niet vergund via de Wnb, omdat ze geplaatst zijn voordat de Wnb ook buiten de territoriale wateren op de Nederlandse Noordzee (EEZ) van kracht werd (1 januari 2014) en het gebied Klaverbank werd aangewezen als Natura 2000-gebied (juni 2016).

¹ Voor de afvoer van olie en gas zijn de productieplatforms aangesloten op een netwerk van leidingen die leiden naar een aantal aanlandingspunten aan de Nederlandse kust. De aftakkingen van en naar hoofdleidingen worden sidetaps genoemd.

Tabel 2: overzicht van de bestaande installaties mijnbouw in het Natura 2000-gebied Klaverbank (data ontvangen van Rijkswaterstaat Zee en Delta, 2018)

Gebied	Facility naam	Type	Soort
Klaverbank NL	D18a-A	Productieplatform	Gas
Klaverbank NL	NGT Sidetap 6	Sidetap	Gas

Normale bedrijfsvoering

Onder de normale bedrijfsvoering van productieplatforms wordt verstaan: de 'dagelijkse activiteiten' waarbij geluid en licht worden geproduceerd en activiteiten zoals de lozing van regen-, spoel- en schrobwater, aangroeiwering en corrosiepreventie en lozing van sanitair afvalwater. Het onderwatergeluid tijdens de productiefase is gering en beperkt zich tot de zeer directe omgeving van het platform. Zeezoogdieren zijn in staat te wennen aan dit geringe geluid (Reynolds *et al.*, 2005).

Lozing van productiewater en sanitair afvalwater

Productiewater is het water dat omhoogkomt uit het gasveld samen met het aardgas. Het vrijgekomen productiewater wordt na behandeling geloosd. Het debiet varieert per platform van enkele kubieke meters water per uur bij een klein platform tot tientallen kubieke meters per uur voor een groot platform. Het productiewater is licht verontreinigd met alifaten (olie), aromaten (voornamelijk benzeen), zware metalen en natuurlijke radionucliden. De concentraties van deze stoffen moeten voldoen aan de wettelijke eisen conform de Mijnbouwregeling. Daarnaast is onderzocht dat lozing van productiewater van minder dan 30.000 m³ per jaar niet leidt tot significant ecotoxicologische gevolgen (Karman & Smit, 2019). De lozingen worden ieder jaar door OSPAR gecontroleerd en gedocumenteerd. Ook de lozing van sanitair afvalwater vindt plaats conform de eisen in de Mijnbouwregeling.

Het habitattype en de zeezoogdieren zijn gevoelig voor verontreiniging. De verontreiniging die optreedt door het lozen van productiewater kan een klein negatief effect hebben op de kwaliteit van het habitattype en leefgebied van de zeehond en bruinvis. Het effect is zeer lokaal en beperkt, aangezien minder dan 0,004% van de oppervlakte van habitattype H1170 wordt beïnvloed (NEA, Royal Haskoning DHV, 2019). Significant negatieve effecten kunnen uitgesloten worden wanneer de geldende wet- en regelgeving wordt opgevolgd.

Vlieg- en vaarbewegingen

Voor de aan- en afvoer van materiaal en voor onderhoud van de installaties worden schepen en helikopters ingezet. Helikopters en schepen gaan enkele malen per week naar productieplatforms, waarbij zoveel mogelijk wordt geprobeerd om vluchten en vaartuigen te combineren om kosten te sparen en effecten te voorkómen. De satellietplatforms worden één tot enkele malen per maand bezocht door een helikopter en minder dan één keer per maand met een schip.

De aan- en afvoer van mensen en materieel door schepen en helikopters vindt regelmatig plaats, maar is doorgaans kortdurend en beperkt zich tot de directe omgeving van het platform. Daarbij wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van

scheepvaart- en vliegroutes en zo min mogelijk lager gevlogen dan 450 meter. In cumulatie kan er wel sprake zijn van versturende effecten op zeezoogdieren.

Voorwaarden normale bedrijfsvoering mijnbouw

De effecten van de normale bedrijfsvoering van de mijnbouwsector zijn klein wanneer de voorwaarden, zoals deze zijn opgenomen in Wnb-vergunningen, worden opgevolgd. Deze activiteit is vrijgesteld van de vergunningplicht in het kader van de Wnb, wanneer wordt voldaan aan onderstaande voorwaarden.

- De concentraties van olie en chemicaliën in lozing van productiewater, regen-, spoel- en schrobwater en sanitair afvalwater dienen te voldoen aan artikel 9.1 van de Mijnbouwregeling en artikel 80 van het Mijnbouwbesluit.
- Afval (zoals o.a. plastic en huishoudelijk afval) en andere afvalstoffen (met uitzondering van productiewater en regen-, spoel- en schrobwater) mogen niet geloosd of gestort worden. Deze voorwaarde is gebaseerd op voorschriften uit bestaand beleid zoals vastgesteld in het Mijnbouwbesluit art. 80.
- Voor vaarbewegingen van werkverkeer van en naar de platforms gelden de algemene richtlijnen voor scheepvaart zoals beschreven in paragraaf 3.1.

Rijkswaterstaat zal monitoren hoeveel vaarbewegingen plaatsvinden in het gebied Klaverbank. Samen met de Kustwacht zal periodiek geanalyseerd worden hoeveel verontreinigingen zijn waargenomen.

3.3.2 Kabels en leidingen (onderhoud)

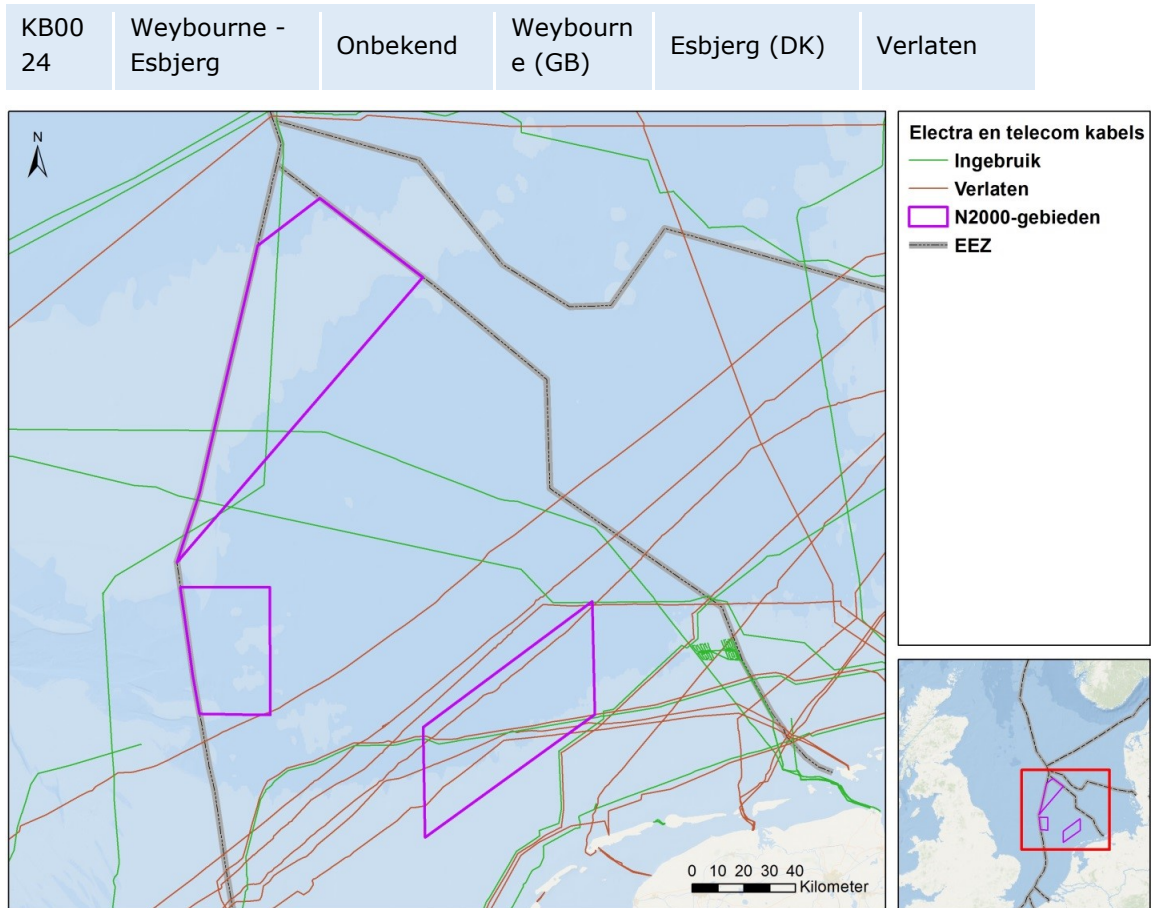
Alleen al op het Nederlands Continentaal Plat ligt ongeveer 4.500 kilometer pijpleiding en 6.000 kilometer kabel. Van de kabels is ruim de helft niet meer in gebruik. Aan weerszijden van de kabels die nog wél actief zijn, is een zone van 500 meter aangewezen voor het noodzakelijke onderhoud.

Kabels en leidingen moeten op een dusdanige wijze zijn aangebracht dat zij geen gevaar of belemmering opleveren voor de scheepvaart en visserij. Dit betekent dat kabels voldoende diep moeten worden ingegraven (afhankelijk van de locatie 1-3 meter diep), zodat er in principe veilig gevist en gevaren kan worden. Leidingen moeten voldoen aan de NEN-norm 3656, wat inhoudt dat kleine leidingen ($\varnothing < 40$ cm) voldoende diep moeten zijn ingegraven. Leidingen met een grotere diameter mogen op de bodem blijven liggen.

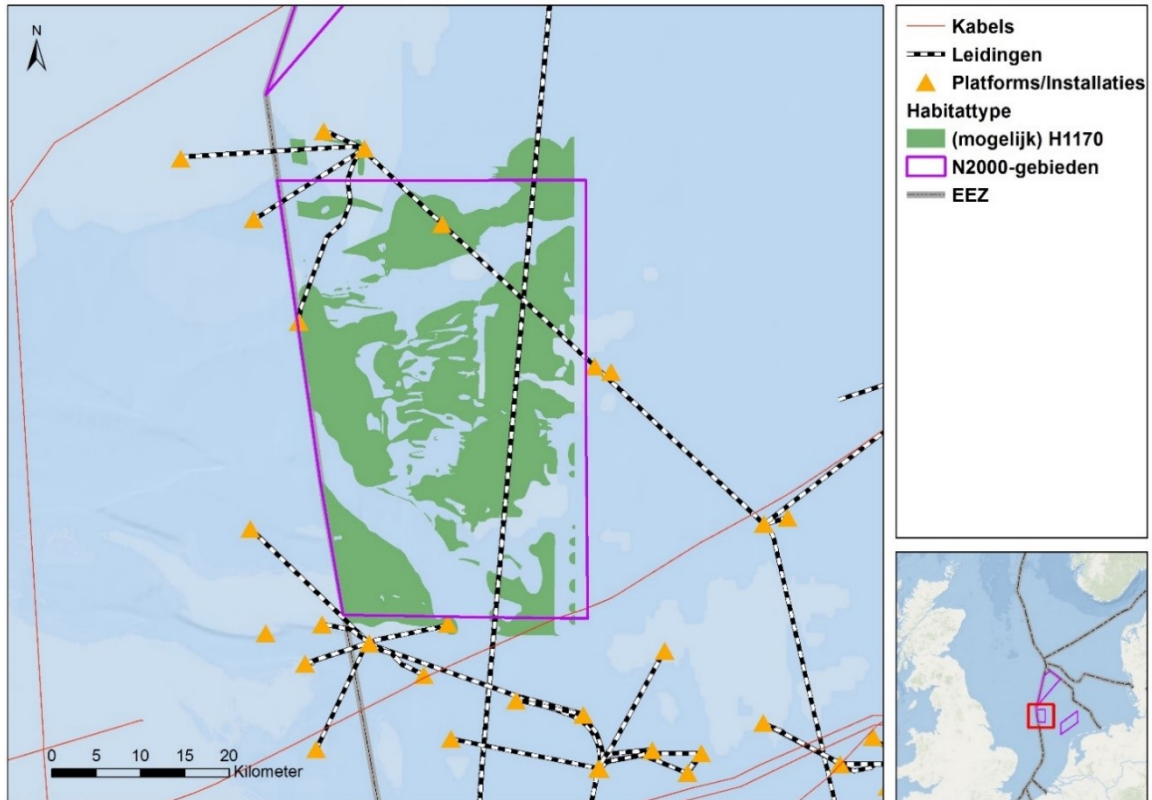
In het Natura 2000-gebied Klaverbank bevindt zich in de uiterste zuidoosthoek een verlaten telecomkabel. Er zijn geen hoogspanningskabels aanwezig. Wel wordt er tijdens de beheerplanperiode 2022-2028 een hoogspanningsgelijkstroomverbinding (Viking Link-interconnector) aangelegd tussen Denemarken en het Verenigd Koninkrijk. De aanwezigheid hiervan zal worden meegenomen in het volgende beheerplan. In het gebied Klaverbank bevinden zich drie doorgaande leidingen voor het transport van gas en twee kleinere leidingen die de platforms verbinden.

Tabel 3: Kabels in het Natura 2000-gebied Klaverbank (data ontvangen van Rijkswaterstaat Zee en Delta, 27 maart 2018)

Kabel nr.	Naam	Eigenaar	Van	Naar	Status

Figuur 4: Kabels op de Noordzee (bron data: <https://www.noordzeeloket.nl/functies-en-gebruik/kabels-leidingen/>)

Figuur 3: Kabels en leidingen (data ontvangen van Rijkswaterstaat Zee en Delta, 27 maart 2018) in het Natura 2000-gebied Klaverbank en de overlap met Habitattype H1170 (bron: Rijkswaterstaat Water Verkeer en Leefomgeving, PDOK)

Onderhoud is nodig wanneer een kabel of leiding niet meer de vereiste gronddekking heeft of beschadigd is. Bij een reparatie van een kabel wordt een deel uit de bodem gehaald en aan boord van het schip hersteld. Vervolgens wordt de kabel met behulp van zand of steenstort weer opnieuw ingegraven.

Onderhoud van kabels en leidingen kan lokaal en tijdelijk het habitatype verstoren. Het introduceren van hard substraat en vertroebeling kan de kwaliteit van het habitatype lokaal verslechteren. Wanneer de voorwaarden, zoals deze zijn opgenomen in de Wnb-vergunning, worden opgevolgd, zijn de effecten van het onderhoud van kabels en leidingen klein.

Ook voor deze kabels en leidingen geldt dat aan de algemene zorgplicht (artikel 1.11) moet worden voldaan. Daarnaast zullen bij het maken van de werkafspraken voorwaarden worden gesteld die normaal in de Wnb vergunning staan. De activiteit is vrijgesteld van de vergunningplicht in het kader van de Wnb wanneer wordt voldaan aan onderstaande voorwaarden (deze komen voort uit reeds bestaande vergunningen van meer recent aangelegde kabels en leidingen).

Voorwaarden onderhoud kabels en leidingen

- Het bedrijf dient het vrij liggen van een leiding, waarbij sprake is van het niet meer voldoen aan de dekkingseisen, te melden bij het bevoegd gezag Wnb (het ministerie van LNV), het bevoegd gezag Waterwet

(Rijkswaterstaat) en de Kustwacht. Tevens dient het bedrijf een uitvoeringsplan bij Rijkswaterstaat in te dienen ter instemming. In dit plan dient in ieder geval te worden aangegeven: de locatie (op een kaart), de contactpersoon, de omvang van de 'reparatie' in lengte en/of hoeveelheid en eventueel aanwezige natuurwaarden.

- Voorafgaand aan het onderhoud wordt de locatie geïnspecteerd op aanwezigheid van het habitatype H1170. Dit wordt gedaan door het nemen van monsters volgens de algemeen gangbare monitoringstechnieken van bodemleven.
- Wanneer er op de locatie habitatype H1170 voorkomt dient verstoring van de bodem zoveel mogelijk voorkomen te worden.
- De kabel of leiding moet worden afgedekt met bodemmateriaal dat sterk lijkt op het materiaal dat zich op de locatie bevindt (korrelgrootte, samenstelling). Bij afwijking dient dit te worden gemotiveerd (bijvoorbeeld om civieltechnische redenen) in het uitvoeringsplan, met een beoordeling van de effecten.
- Na afloop van de 'reparatie' dienen een melding en een korte evaluatie toegezonden aan het bevoegd gezag Wnb (het ministerie van LNV) en aan Rijkswaterstaat als beheerder van het gebied.
- Voor kabels en leidingen die zijn geplaatst zonder een Wnb-vergunning geldt dat bij onderhoud de voorwaarden die in Handreiking Beheer en Onderhoud (Ministerie van LNV/ RWS, 2019).
- Voor de te maken vaarbewegingen gelden de algemene richtlijnen voor scheepvaart zoals beschreven in paragraaf 3.1

In overleg met LNV zal Rijkswaterstaat periodiek analyseren hoeveel onderhoud aan kabels en leidingen heeft plaatsgevonden in het Natura 2000-gebied Klaverbank en hoe men met de voorwaarden is omgegaan.

3.3.3 Militaire activiteiten (explosieven en sonar)

Explosieven opruimen

Op het gehele NCP wordt Unexploded Ordnance (UXO) (uit WO I en II) gevonden en tot ontploffing gebracht. Dit gebeurt zeer regelmatig, zeker wekelijks. Per jaar worden gemiddeld ongeveer 120 explosieven geruimd op het NCP (Von Benda-Beckmann *et al.*, 2015). De hoeveelheid explosieven die sinds 1990 in het gebied Klaverbank geruimd is, is nihil (ICES Impulsive Noise Register). In Nederland is het ruimen van munitie een taak van het ministerie van Defensie.

Door de hoge geluidsdruk afkomstig van explosieven kunnen bruinvissen gehoorschade oplopen of zelfs overlijden. Uit het onderzoek van Von Benda-Beckmann *et al.* (2015) blijkt dat in de periode 2010-2011 mogelijk 1.280 tot 5.450 bruinvissen het risico hebben gelopen op permanente gehoorschade door explosieven. Naar aanleiding van de resultaten van dit onderzoek heeft het ministerie van Defensie interdepartementaal aangegeven dat ze bij het ruimen van explosieven zo veel als praktisch mogelijk is maatregelen zal nemen ter bescherming van zeezoogdieren. Dat is inmiddels ook vastgelegd in de Nederlandse Kaderrichtlijn Mariene Strategie (Mariene Strategie deel 1, 2018).

Het ruimen van explosieven vindt zo mogelijk buiten het Natura 2000-gebied plaats en heeft dan geen direct effect op habitatype H1170. Indien het niet mogelijk is dat een explosief wordt verplaatst en het vanwege veiligheidsrisico's toch geruimd moet worden, zal dat zoveel mogelijk plaatsvinden buiten gevoelige periodes van

zeezoogdieren (mei-augustus). Ook zal de Marine (in overleg met de Kustwacht) met Rijkswaterstaat afstemmen of en op welke voorwaarden dat gebeurt. Bijvoorbeeld door het nemen van mitigerende maatregelen om het effect van onderwaterexplosies op zeezoogdieren zoveel mogelijk te beperken. Wanneer de bruinvissen, gewone zeehonden en grijze zeehonden schade ondervinden van het ruimen van explosieven buiten het Natura 2000-gebied, kan dit een effect hebben op de populatie die gebruik maakt van het gebied (externe werking).

Voor het ruimen van explosieven volgt de Koninklijke Marine de 'Gedragscode Springen van Munitie op de Noordzee'. Deze gedragscode legt vooral beperkingen op aan de hoeveelheid explosieven die vanaf het land naar zee worden getransporteerd. Daarnaast zijn er aanvullende maatregelen benoemd in de Bekendmaking 01/18 Groepsoudste KBW en mijnendienst. In deze bekendmaking zijn maatregelen opgenomen, zoals het gebruik van Acoustic Deterrent (of Harassment) Devices (ADD's/AHD's) om zeezoogdieren te verdrijven, waardoor het risico op het optreden van schade aan beschermde zeezoogdieren wordt verkleind. Het ministerie van Defensie is deze voorschriften aan het actualiseren en vastleggen in bestaande regelgeving.

Wanneer de voorschriften en voorwaarden worden nageleefd, zijn de effecten van het ruimen van explosieven op zeezoogdieren en op het habitatype verwaarloosbaar klein. De activiteit is vrijgesteld van de vergunningplicht in het kader van de Wnb. op basis van de hieronder genoemde voorwaarden.

Voorwaarden explosieven ruimen

- Bij het vernietigen van explosieven moeten mitigerende maatregelen worden genomen om het effect van onderwaterexplosies zoveel mogelijk te beperken.
- Het ruimen van explosieven vindt zo mogelijk buiten het Natura 2000-gebied plaats. Indien het niet mogelijk is dat een explosief wordt verplaatst en het vanwege veiligheidsrisico's toch geruimd moet worden, dan zal dat zoveel mogelijk plaatsvinden buiten de gevoelige periodes van zeezoogdieren (mei t/m augustus). De Marine zal (in overleg met en na verkrijgen van toestemming van de Kustwacht) met Rijkswaterstaat afstemmen of en op welke voorwaarden dat gebeurt.
- De voorschriften van de Koninklijke Marine, 'Gedragscode Springen van munitie op de Noordzee' en de Bekendmaking 01/18 Groepsoudste KBW en mijnendienst dienen opgevolgd te worden bij het ruimen van munitie op de Noordzee. Deze voorschriften hebben ook betrekking op de bescherming van zeezoogdieren en vogels.

Hieronder volgt een beknopte samenvatting van de relevante voorwaarden:

- monitoren op de aanwezigheid van dieren door middel van visuele inspectie;
- gebruik van Acoustic Deterrent (of Harassment) Devices (ADD's/AHD's), om zeezoogdieren uit het verkozen gebied te verdrijven;
- rekening houden met seizoensdichtheid van zeezoogdieren: hogere dichtheden in het voorjaar en een geboortepiek in mei/juni;
- liften van explosieven van de bodem en zo dicht mogelijk nabij het wateroppervlak laten springen;
- niet stapelen van explosieven (oftewel niet tegelijkertijd laten springen van meerdere explosieven).

- In het kader van de monitoring van onderwatergeluid worden door Rijkswaterstaat de ruimingen jaarlijks opgenomen in het (openbare) ICES Impulsive Noise Register.
- Voor de te maken vaarbewegingen gelden de algemene richtlijnen voor scheepvaart zoals beschreven in paragraaf 3.1

In overleg met alle betrokken partijen zal periodiek geanalyseerd worden hoeveel explosieven er in het Natura 2000-gebied Klaverbank zijn aangetroffen en hoe men hiermee is omgegaan. Hieruit zal blijken of en zo ja welke maatregelen mogelijk zijn om zeezoogdieren te beschermen.

Gebruik van sonar voor het opsporen van onderzeeboten

De Koninklijke Marine gebruikt laag- en midfrequentie (<10kHz) sonarsystemen (zoals een hull-mounted sonar) voor het opsporen van onderzeeboten. De Marine heeft vier onderzeeboten die overal ter wereld worden ingezet en gebruikmaken van sonar. Ze oefenen doorgaans niet in de Nederlandse Noordzee omdat het te ondiep is. Maar aangezien Den Helder de thuishaven is, varen ze altijd over de Noordzee en voeren ze tijdens de vaartocht in sommige gevallen ook oefeningen uit. Bruinvissen hebben een gehoorbereik van 0,2 kHz tot 180 kHz (Southall *et al.*, 2009, 2019) en zeehonden een gehoorbereik tussen 0,075 en 75 kHz (Heinis *et al.*, 2018), waarbij bruinvissen met name hoger frequent geluid (tussen de 10kHz-100 kHz) waarnemen en veel minder last hebben van lager frequent geluid.

De Marine heeft maatregelen opgesteld om schadelijke effecten van deze sonarsystemen te voorkómen en/of verminderen. Deze maatregelen zijn opgenomen in de Commando Zeestrijdkrachten MWC 230 'Verantwoord gebruik van actieve sonar'. De maatregelen betreffen onder andere het vooraf beoordelen of de sonaractiviteit plaatsvindt in een gevoelig gebied. Tijdens de sonaractiviteit moet er gemonitord worden (op de aanwezigheid van dieren) en moet het geluid gereduceerd worden zodra er dieren in het gebied worden waargenomen.

In de NEA is beoordeeld of het gebruik van sonar door de Marine mogelijk een negatief effect kan hebben op het habitatype, bruinvis, gewone of grijze zeehond vanwege verstoring door onderwatergeluid. Deze sonarsystemen worden door de Koninklijke Marine slechts incidenteel in het Noordzeegebied gebruikt, waardoor effecten waarschijnlijk beperkt zijn. Omdat het onduidelijk is hoe vaak de sonar wordt toegepast, zijn de onderstaande voorwaarden uit voorzorg op de Nederlandse Noordzee ook van toepassing. De effecten van het gebruik van sonar voor het opsporen van onderzeeboten zijn klein of zelfs verwaarloosbaar, wanneer de onderstaande voorwaarden worden opgevolgd. Op basis daarvan kan de activiteit worden vrijgesteld van de vergunningplicht in het kader van de Wnb.

Voorwaarden gebruik sonar en echoapparatuur:

- Het is nog onduidelijk in hoeverre zeezoogdieren gevoelig zijn voor sonar in de frequentieband <10kHz; het zou immers kunnen leiden tot verstoring en gehoorschade. Deze activiteit is dan ook vergunningplichtig. De Marine zal daarom deze systemen uitsluitend in Natura 2000-gebieden gebruiken uit operationele noodzaak. In de relevante Defensievoorschriften zal worden geborgd dat routinematige oefeningen en testen niet in het gebied

- Klaverbank zullen plaatsvinden en zal tevens een veilige afstand tot het gebied in acht genomen worden.
- De Voorschriften Commando Zeestrijdkrachten MWC 230 'Verantwoord gebruik van actieve sonar' dienen opgevolgd te worden bij het gebruik van laag- en mid-frequentie sonarsystemen. Hieronder volgt een beknopte samenvatting van de relevante voorwaarden; met betrekking tot de eerste twee bullets wordt er gerapporteerd aan het bevoegd gezag (LNV en RWS):
    - Voorafgaand aan de activiteit wordt een risicoanalyse uitgevoerd en worden mitigerende maatregelen opgesteld om de effecten op zeezoogdieren te beperken.
    - Het gebruik van sonar in het Natura 2000-gebied Klaverbank wordt vooraf gemeld en achteraf gerapporteerd.
    - Monitoren op de aanwezigheid van dieren door middel van visuele, infrarood en/of akoestische middelen.
    - Langzaam opvoeren van het geluid gedurende minimaal 30 minuten (een soft start).
    - Geluid reduceren wanneer er dieren in het gebied aangetroffen worden tijdens de monitoring.
  - Het gebruik van laag- en midfrequentie sonar maakt onderdeel uit van de monitoring van onderwatergeluid, zoals voor de Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie wordt uitgevoerd. Dit wordt gerapporteerd aan Rijkswaterstaat en opgenomen in het (openbare) ICES Impulsive Noise Register.
  - Indien het wel noodzakelijk is om door het Natura 2000-gebied Klaverbank te varen, gelden de algemene richtlijnen voor scheepvaart (zie paragraaf 3.1).

In overleg met het ministerie van Defensie zal periodiek geanalyseerd worden hoe vaak sonar gebruikt is in het Natura 2000-gebied Klaverbank en hoe men met de voorwaarden is omgegaan.

Gebruik van sonar voor hydrografie door de Koninklijke Marine

De Dienst der Hydrografie informeert zeevarenden over vaarwegen, de zeebodem en gevaren onder water, zoals scheepswrakken. De dienst maakt hiervoor nautische publicaties, legt de zeegrenzen van Nederland daarin nauwkeurig vast en verricht dieptemetingen.

De hydrografische opnemingsvaartuigen van Commando Zeestrijdkrachten (CZSK) voeren continu lodingswerkzaamheden uit op de Noordzee inclusief in het Natura 2000-gebied Klaverbank, waarbij de frequentie verschilt per locatie. De gehele EEZ wordt tenminste eenmaal per 25 jaar opgenomen conform het opnamebeleidsplan van de Dienst der Hydrografie. De meeste delen zoals de Klaverbank worden eens in de 10 jaar gemeten. Deze lodingen vinden plaats met behulp van echoapparatuur (zoals een multibeam echosounder en/of een side scan sonar).

Gezien de gebruikte hogere frequenties door de hydrografische schepen is de verwachting dat er geen negatief effect is op het habitatype, de bruinvis, de gewone of de grijze zeehond vanwege verstoring door onderwatergeluid. De omvang en duur van de verstoring zijn onduidelijk en daarom is vooralsnog onduidelijk of significant negatieve effecten kunnen optreden. In het KEC 2018 (Heinis *et al.*, 2019) is onderzoek gedaan naar verschillende typen sonarsystemen die voor geofysische surveys worden ingezet. Uit deze inventarisatie blijkt dat de tijdens geofysische surveys gebruikte echosounders hoogfrequent zijn (> 200 kHz)

en waarschijnlijk niet hoorbaar voor bruinvissen en zeehonden (Kastelein *et al.*, 2017). Op basis daarvan kan het gebruik van sonar voor hydrografie worden vrijgesteld van de vergunningplicht in het kader van de Wnb.

Gebruik van sonar voor het opsporen van mijnen en historische munitie

Voor het eerder genoemde ruimen van explosieven gebruiken mijnenbestrijdingsvaartuigen hoogfrequentie sonarsystemen om de explosieven te lokaliseren. Gezien de gebruikte hogere frequenties van deze systemen is het niet te verwachten dat er schade aan het zeeleven zal ontstaan door het gebruik van deze apparatuur. Onder die voorwaarde is de activiteit vrijgesteld van de vergunningplicht in het kader van de Wnb.

Voorwaarden gebruik sonar voor hydrografie en opsporen van munitie

- Lodingen voor het opsporen van mijnen en historische munitie dienen te worden uitgevoerd met een echobeam sonder of sidescan sonar of andere apparatuur waarbij de frequentie > 200 kHz is. Wanneer de gebruikte apparatuur een lagere frequentie heeft zijn effecten niet uit te sluiten en is de activiteit alsnog vergunningplichtig.

In overleg met het ministerie van Defensie zal periodiek geanalyseerd worden hoe vaak sonar gebruikt is in het Natura 2000-gebied Klaverbank en hoe men met de voorwaarden is omgegaan.

3.3.4 Regulier onderzoek en monitoring

Monitoring van biologische en niet-biologische kenmerken in de Natura 2000-gebieden op de Noordzee geschiedt in het kader van diverse onderzoeks- en monitoringsprogramma's. Onder reguliere monitoring in het Natura 2000-gebied Klaverbank valt het volgende:

- watermonsters;
- Hamon-happer;
- boxcores en bodemschaaf;
- vliegtuigtellingen;
- bottom trawl survey;
- beam trawl survey;
- echo survey voor het opsporen van wrakken (sidescan sonar, multibeam echosounders);
- videosurvey;
- meetplatforms.

Daarnaast vindt er ook projectmatige monitoring in het gebied plaats. Hierbij gaat het om verschillende vormen van projectgerichte monitoring zoals (wetenschappelijke) ecologische onderzoeken, monitoring van schelpdier- en visbestanden. Deze projectmatige monitoring blijft vergunningplichtig.

Bruinvis, gewone en grijze zeehond zijn gevoelig voor onderwatergeluid en kunnen verstoord worden door gebruik van sonar. Onderwatergeluid door sonar kan mogelijk gevolgen hebben op individuele bruinvissen en zeehonden die zich in het gebied bevinden op het moment dat het onderzoek plaatsvindt. De effecten van onderwatergeluid op habitattypen worden onderzocht, maar zijn op dit moment nog onduidelijk. Ook is onduidelijk of en zo ja, op welke manier verschillende vormen van geluid cumuleren. Het effect is afhankelijk van het soort sonar dat wordt gebruikt en van de vraag of de frequentie van de sonarapparatuur overlapt met het hoorbereik van de soort. Sonar met een frequentie van > 200 kHz ligt boven de hoorgrens van bruinvis en zeehond waardoor effecten verwaarloosbaar zijn.

Reguliere monitoring en onderzoeksactiviteiten kunnen ook verstoring van habitatype H1170 tot gevolg hebben.

Wrakken

Rijkswaterstaat voert onderzoek uit met multibeam echosounder of sidescan sonar naar de aanwezigheid van wrakken wanneer daar aanleiding toe is. Er wordt ook gebruik van gemaakt naar aanleiding van een incident, bijvoorbeeld indien er een container is verloren door een schip. Dit onderzoek vindt onregelmatig plaats.

Om significant negatieve effecten op de instandhoudingsdoelstellingen te beperken gelden er voorwaarden. Wanneer deze worden nageleefd, is de activiteit vrijgesteld van de vergunningplicht in het kader van de Wnb. De voorwaarden komen deels voort uit reeds bestaande vergunningsvoorschriften. Hiermee worden significante negatieve effecten uitgesloten en resteffecten beperkt.

Voorwaarden onderzoek en monitoring

- Voordat gestart wordt met een nieuw onderzoek, dient contact te worden opgenomen met het bevoegd gezag op grond van de Wnb (het ministerie van LNV) en de Kustwacht om vast te laten stellen of de activiteit onder reguliere monitoring en onderzoek valt of onder projectmatige monitoring en onderzoek. Projectmatige monitoring en onderzoek is vergunningplichtig.
- Er mag geen afval worden achtergelaten in het gebied. Onderzoeksmaterialen dienen na afloop van het onderzoek weer verwijderd te worden. Bij het onderzoek worden geen materialen gebruikt die een verontreinigend effect hebben op de omgeving.
- Echosurveys worden uitgevoerd met een multibeam echosounder en/of sidescan sonar met een frequentie van >200 kHz om effecten op zeehonden en bruinvissen te beperken.
- Voor de te maken vaarbewegingen gelden de algemene richtlijnen voor scheepvaart zoals beschreven in paragraaf 3.1.

Door Rijkswaterstaat zal periodiek geanalyseerd worden hoeveel onderzoek en monitoring hebben plaatsgevonden in het Natura 2000-gebied Klaverbank.

3.4 Vergunningplichtige activiteiten die (afzonderlijk) vergunningplichtig blijven (categorie 3)

Er zijn ook vergunningplichtige activiteiten die niet zijn vrijgesteld in dit beheerplan en dus vergunningplichtig blijven. Hieronder vallen activiteiten waarvan het bevoegd gezag nu van oordeel is dat ze beter in een Wnb-vergunning gereguleerd kunnen worden dan in het beheerplan. Ook alle nieuwe activiteiten vallen hieronder.

Nieuwe activiteiten moeten altijd worden getoetst aan de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000. Het bevoegde gezag bepaalt dan aan de hand van de toetsing (op aard en omvang van de activiteit, maar ook met de tijdsduur, de locatie en de periode) of een vergunningaanvraag noodzakelijk is. Daarbij dient ook gekeken te worden naar de maatregelen die bij de andere categorieën beschreven zijn. Het beheerplan heeft geen gevolgen voor de handhaving van vergunde activiteiten. Vergunninghouders moeten zich blijven houden aan de vergunningvoorschriften. Doet men dat niet, dan worden art. 2.1 en art 5.3 lid 4 van de Wnb overtreden.

Wanneer de vergunningen aflopen, moet een nieuwe vergunning aangevraagd worden bij het bevoegde gezag (in dit geval altijd het ministerie van LNV). Het bevoegd gezag gebruikt onder andere dit beheerplan als toetsingskader bij het verlenen of verlengen van vergunningen voor bepaalde activiteiten. Daarbij dient ook gekeken te worden naar de maatregelen die bij de andere categorieën beschreven zijn.

Bepalen vergunningplicht toekomstige activiteiten

Bestaande en nieuwe activiteiten die niet in het beheerplan zijn beschreven, kunnen vergunningplichtig zijn op grond van de Wet natuurbescherming. Of een activiteit ook daadwerkelijk vergunningplichtig is, hangt af van de aard van de activiteit en de verwachte effecten (bijvoorbeeld op stressniveau, bodemberoering, voedselaanbod, geluid, verontreiniging) op de Natura 2000-doelstellingen. Deze effecten hangen niet alleen samen met de aard en omvang van de activiteit, maar ook met de tijdsduur, de locatie en de periode. Bij de toetsing moet eveneens rekening worden gehouden met functies buiten het Natura 2000-gebied zoals foerageergebied, broedgebied en verbindingzones.

Voor het uitvoeren van een (nieuwe) activiteit of een nieuw initiatief, waarbij sprake kan zijn van een effect op de Natura 2000-doelstellingen van de Klaverbank, is er wellicht een vergunning in het kader van de Wet natuurbescherming nodig. Het is in die gevallen aan te raden om daarvoor contact op te nemen met het bevoegd gezag voor de Wet natuurbescherming, te weten het ministerie van LNV. Meer informatie is te vinden via de website www.overheid.nl.

In tabel 4 staan de activiteiten in het Natura 2000-gebied Klaverbank waarvoor het beheerplan geen vrijstelling van de vergunningplicht vormt.

Tabel 4: voor de volgende activiteiten in het Natura 2000-gebied Klaverbank vormt het beheerplan geen vrijstelling van de vergunningplicht.

Nr	Activiteit	Onderdeel
1	Mijnbouw	Seismisch Onderzoek
		(Proef)boringen
		Plaatsen en verwijderen platforms
2	Kabels en leidingen	Aanleg en verwijdering van kabels en leidingen
3	Onderzoek en monitoring	Projectmatig onderzoek en monitoring

Deze activiteiten zijn of worden getoetst in het kader van een Wnb-vergunningaanvraag. Hieruit kan naar voren komen dat ze afzonderlijk (bij voldoen aan de huidige geldende vergunningsvoorschriften) geen negatieve effecten hebben en/of in cumulatie met elkaar of andere activiteiten, of in de tijd met zichzelf, mogelijk wel.

3.4.1 Mijnbouw (opsporing en aanleg)

Alle mijnbouwactiviteiten die gerelateerd zijn aan het opsporen van aardgas- en aardolievoorraden en de aanleg van nieuwe constructies zijn Wnb-vergunningplichtig. Bij het opsporen van deze voorraden (o.a. via seismisch onderzoek) kan sprake zijn van ernstige verstoring door geluid op bruinvis en zeehonden en mogelijk kan ook het bodemleven van habitattypen H1170 aangetast

worden. Dit kan ook het geval zijn bij (proef)boringen en plaatsen en verwijderen van platforms, inclusief het aanleggen en verwijderen van de kabels en leidingen. Daarnaast kunnen de werkzaamheden leiden tot verstoring van bruinvissen en zeehonden door de aanwezigheid van menselijke activiteiten, met name door vaarbewegingen. In vrijwel alle vergunningen worden maatregelen opgenomen om verstoring door onderwatergeluid te beperken.

De mate van impact op de instandhoudingsdoelstellingen kan per activiteit en locatie verschillen. Daarom blijven deze activiteiten vergunningplichtig in het kader van de Wnb.

3.4.2 Kabels en leidingen (aanleg en verwijdering)

De aanleg en verwijdering van kabels en leidingen is een Wnb-vergunningplichtige activiteit. De verwijderingsplicht is een onderdeel van de vergunning. Door de werkzaamheden kan onder andere sprake zijn van verstoring van bruinvissen en zeehonden en van vertroebeling, wat een effect kan hebben op de voedselbeschikbaarheid. Daarnaast kan het leiden tot aantasting van het habitatype H1170. De mate van impact op de instandhoudingsdoelstellingen kan per activiteit en locatie verschillen. Daarom blijven deze activiteiten vergunningplichtig in het kader van de Wnb.

3.4.3 Onderzoek en monitoring (projectmatig)

Hierbij gaat het om verschillende vormen van projectgerichte monitoring, zoals (wetenschappelijke) ecologische onderzoeken, archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek, monitoring van schelpdier- en visbestanden en pilots voor de (her)introductie van oesterbanken. Monitorings- en onderzoeksactiviteiten kunnen verstoring van zeezoogdieren en van habitatype H1170 tot gevolg hebben. Aangezien monitorings- en onderzoeksactiviteiten project-specifiek zijn, zijn ze Wnb-vergunningplichtig.

3.5 Niet vergunningplichtige activiteiten, wel mitigatie vereist (categorie 4)

Huidige niet-vergunningplichtige activiteiten kunnen, al dan niet in combinatie met andere activiteiten, een effect hebben. Deze activiteiten vallen onder categorie 4: er dienen mitigerende maatregelen opgenomen te worden waardoor de effecten worden voorkómen of beperkt, zodat deze niet meer significant kunnen zijn of worden. De mitigerende maatregelen voor niet-vergunningplichtige activiteiten zijn niet juridisch afdwingbaar zonder aanvullend juridisch instrumentarium. Directe handhaving daarvan is niet mogelijk, omdat het beheerplan daarvoor geen rechtsgrondslag biedt. Wel bieden de Wnb en andere relevante wetten bruikbare en afdwingbare bepalingen om de naleving van deze maatregelen te bevorderen. Dit betreft onder meer de Visserijwet, Ontgrondingenwet, Mijnbouwwet en Waterwet.

Wanneer blijkt dat de mitigerende maatregelen onvoldoende worden nageleefd, kan bij de handhaving gebruik worden gemaakt van de zorgplicht artikel 1.11 van de Wnb. De mitigerende maatregelen geven inhoud aan deze zorgplicht.

In het Natura 2000-gebied Klaverbank vallen geen activiteiten onder categorie 4.

Voor niet-vergunningplichtige activiteiten die in hun huidige vorm niet voor verslechtering zorgen en geen significante effecten hebben op de instandhoudingsdoelstellingen van het Natura 2000-gebied Klaverbank, zijn geen

mitigerende maatregelen opgenomen in het beheerplan. De effecten van deze activiteiten geven daar nu geen aanleiding toe. Mocht dit in de toekomst veranderen, dan kan hiertegen door het bevoegd gezag (het ministerie van LNV) worden opgetreden door middel van een aanschrijving in de zin van art. 5.4. lid 1d van de Wnb, die vervolgens de grondslag kan vormen voor handhaving.

3.5.1 Beroepsvisserij: Vergunningplichtig, maar niet via Wnb

Visserijactiviteiten zijn niet ingedeeld in één van de vier bovenstaande categorieën, omdat ze geen vergunning hebben in het kader van de Wnb, maar vergunningplichtig zijn het kader van het GVB (zie paragraaf **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.4**).

Voor een aantal vormen van visserij kunnen significant negatieve effecten op de instandhoudingsdoelstellingen van het Natura 2000-gebied Klaverbank niet worden uitgesloten en zijn er op internationaal niveau gezamenlijke aanbevelingen (Joint Recommendations) geformuleerd.

In het kader van Natura 2000 zijn in deze gezamenlijke aanbevelingen voor het Natura 2000-gebied Klaverbank (zie 3.1.6.) de volgende instandhoudingsmaatregelen opgenomen:

- Realiseren van vier managementzones waarin de visserij wordt beperkt;
- Realiseren van een alert zone van 4 NM breed;
- Sluiting van deze managementzones voor trawls, zegennetten, korren en verzamelmachines zoals opgenomen in bijlage XI van de Uitvoeringsverordening (EU) 404/2011. Dit zijn de volgende vistuigcodes:
  - o Trawls: OTB; TBN; TBS; TB; TBB; OTT; PTB; OTM; PTM;
  - o Zegennetten: SDN; SSC; SPR; SX; SV
  - o Korren: DRB
  - o Verzamelmachines: HMD

Aanvullend op de hierin vastgelegde voorwaarden voor vissersschepen is er in de gezamenlijke aanbevelingen opgenomen dat een vissersschip, om zich in een voor visserij beperkt gebied te mogen bevinden, gegevens over locatie en snelheid elke 10 minuten moet doorsturen. Dit is strikter dan de huidige verordening, waarin staat dat deze gegevens tenminste om de 30 minuten doorgestuurd dienen te worden bij het binnenvaren van een voor de visserij beperkt gebied.

Buiten *de management zones* is het toegestaan om te vissen met alle typen vistuig. De effecten van de beroepsvisserij buiten het Natura 2000-gebied Klaverbank op het habitatype H1170 zijn onduidelijk. Het is mogelijk dat veel typische soorten buiten het gebied worden weggevisst, waardoor de biomassa en/of de biodiversiteit in het Natura 2000-gebied kan/kunnen afnemen. Er is onderzoek nodig om dit beter in beeld te brengen.

Toezicht en handhaving van de visserijmaatregelen valt onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van LNV. De handhaving voor visserij en natuur wordt uitgevoerd door de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA).

Mitigerende maatregelen

- De beroepsvisserij wordt gevraagd rekening te houden met de algemene richtlijnen voor scheepvaart (zie paragraaf 3.1), waarbij vaarbewegingen over de Klaverbank buiten bestaande vaarroutes tot een minimum beperkt dienen te worden (niet afdwingbaar).

4 Monitoring en evaluatie

4.1 Monitoring

Monitoringgegevens zijn nodig om te kunnen evalueren of en in welke mate de in dit beheerplan opgenomen maatregelen bijdragen aan het bereiken van de instandhoudingsdoelstelling uit het aanwijzingsbesluit. De gegevens zijn van belang voor de landelijke rapportage van het ministerie van LNV aan de Europese Commissie. Daarnaast vormen ze een belangrijke basis in vergunningtrajecten. Daarnaast vormen ze een belangrijke basis in vergunningstrajecten en zijn ze van cruciaal belang voor het formuleren en uitvoeren van beheertaken. Voor het bevoegd gezag is monitoring in Natura 2000-gebieden van belang om een vinger aan de pols te houden van de ontwikkeling van activiteiten en het doelbereik. Daarnaast worden de gegevens gebruikt bij het beheer van het gebied. Aan het einde van de looptijd van dit beheerplan wordt er een evaluatie uitgevoerd. Indien nodig volgt er op basis van die evaluatie een bijstelling van de maatregelen in het volgende beheerplan.

De monitoring richt zich daarom op wat nodig is bij de evaluatie van de beheerplannen. Daarbij wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande meetnetten, richtlijnen en/of afspraken, zoals de Kaderrichtlijn Mariene Strategie. In het monitoringplan bij het beheerplan Klaverbank is een uitgebreide beschrijving van de bestaande meetnetten per habitatype en soort en onderbouwing opgenomen, naast welke aanvullende monitoring er nodig is.

4.2 Evaluatie

Het beheerplan wordt door de voortouwnemer Rijkswaterstaat en het bevoegd gezag, het ministerie van LNV, samen met de andere betrokken partijen geëvalueerd. De evaluatie, behalve voor rapportage door LNV aan de EU is ook nodig ter voorbereiding van het tweede beheerplan, waarin nieuwe maatregelen kunnen worden opgenomen en bestaande maatregelen kunnen worden aangepast, op basis van o.a. de bevindingen van de uitgevoerde monitoring.

4.3 Gebruiksmonitoring

Voor alle activiteiten geldt dat als er een toename plaats vindt in intensiteit, de voorwaarden mogelijk herzien moeten worden om de instandhoudingsdoelstellingen te waarborgen. Rijkswaterstaat zal als voortouwnemer van het beheerplan, gedurende de uitvoering alert zijn op mogelijke ontwikkelingen in het gebied (gebruiksveranderingen), zich hierover laten informeren door de bevoegde gezagen en – indien nodig- overgaan tot het instellen van gebruiksmonitoring. Dit gaat in overleg met de bevoegde gezagen, zeker als het om aanvullende inspanningen gaat waarover nadere afspraken moeten worden gemaakt.

Bij vrijgestelde vergunningplichtige activiteiten zonder specifieke voorwaarden (categorie 1) waarbij geen toename in intensiteit wordt verwacht (zoals wrakduiken, sportvisserij, (zeevogel)kijkers vanaf gecharterde bootjes) geldt dat niet actief ingezet wordt op het monitoren van deze activiteiten. Dat geldt ook voor genoemde activiteiten in het Natura 2000-gebied Klaverbank, omdat daarvan geen autonome groei wordt verwacht die realisatie van de instandhoudingsdoelstelling zou kunnen bedreigen.

5 Organisatie van de handhaving

In dit hoofdstuk worden algemene principes van handhaving beschreven en de wijze waarop dit is vormgegeven.

Effectief handhavend optreden omvat een set van instrumenten, geplaatst in de zogenaamde naleefketen, die de volgende instrumenten bevat:

Tabel 5: overzicht handhavingsinstrumenten

Instrument	Omschrijving
Pro-actie	De naleving van regels is sterk afhankelijk van de kwaliteit van de regelgeving en het beleid en het totstandkomingsproces hiervan. Slechte regelgeving en een onzorgvuldig proces leiden doorgaans tot een lagere acceptatie van de regels en daardoor tot een hogere overtredingskans. De kwaliteit van regels is dus mede van invloed op het naleven ervan. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het Beheerplan en de regels die het bevoegd gezag aan bedrijven voorschrijft in vergunningen. Ook afspraken in het kader van zelfregulering maken onderdeel uit van deze schakel.
Preventie	Het nemen van maatregelen vooraf ter voorkoming van incidenten. In deze schakel spelen voorlichting en toezicht een belangrijke rol. Een gestructureerde aanpak moet de bekendheid over en de acceptatie van de maatregelen in de Natura 2000-gebieden verhogen en daardoor voorkómen dat deze niet nageleefd worden.
Preparatie	Het treffen van voorbereidingen op ongewenste situaties die kunnen ontstaan door overtreding van regels. Denk hierbij bijvoorbeeld aan opleidingen, oefeningen en het opstellen van protocollen, standaardbrieven, etc.
Repressie	De daadwerkelijke bestrijding van de nadelige gevolgen van een overtreding van de regels. Hierin past ook het toepassen van handhaving via bestuursrechtelijke of strafrechtelijke middelen, maar ook bijvoorbeeld herstelwerkzaamheden om de schade ongedaan te maken.
Nazorg	Nazorg omvat alles dat nodig is om zo snel mogelijk de gevolgen van een overtreding te bestrijden en tot de oorspronkelijke situatie terug te brengen. Hieronder valt bijvoorbeeld het saneren van een vervuilde bodem.

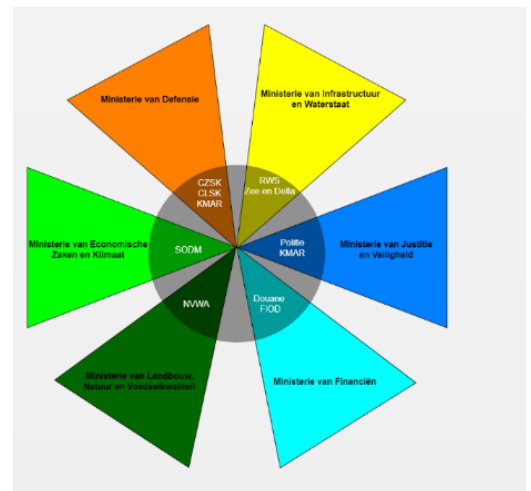
Van beheerplan naar uitvoeringsprogramma handhaving (UPH).

Rijkswaterstaat is initiatiefnemer ten aanzien van de Beheerplannen Natura 2000-gebieden op de Noordzee. Naast het opstellen van de beheerplannen, betekent dat ook het opstellen van het toezicht- en handhavingsplan Natura 2000. De beheerplannen hebben een looptijd van zes jaar. De looptijd van het toezicht- en handhavingsplan is hier aan gekoppeld. De activiteiten uit dit plan kunnen worden opgenomen in het uitvoeringsprogramma handhaving van de Kustwacht (UPH). In het handhavingsplan van de Kustwacht zijn de taken verdeeld tussen de verantwoordelijke instanties; de uitvoering wordt nader beschreven in het UPH.

5.1 Kustwacht

Een geactualiseerd handhavingsuitvoeringsprogramma voor Natura 2000-gebieden wordt jaarlijks door ministerie van LNV ingediend als opdracht aan de Nederlandse Kustwacht. Daarnaast krijgt de Kustwacht ook van andere ministeries opdrachten voor zijn andere taken.

Het ministerie van Justitie en Veiligheid zit de Permanente Kontaktgroep Handhaving Noordzee (PKHN) voor en stelt een meerjarig handhavingsplan op. Daarnaast stelt het ministerie van IenW een meerjarig dienstverleningsplan (DV-plan) op. Op basis van deze twee plannen stelt de minister van Defensie (die zorgbaas is van de Kustwacht) jaarlijks een Activiteiten Plan en Begroting (APB) op voor de hele Noordzee en voor alle taken van de Kustwacht. In het DV-plan en het handhavingsplan (HH-plan) zijn prestatie-indicatoren (PIN's) opgenomen op basis waarvan de Directeur Kustwacht viermaandelijks aan de Raad voor de Kustwacht (RvdKW) rapporteert. Het DV-plan vormt samen met het HH-plan de basis voor het APB (Activiteitenplan en Begroting) voor het komende jaar. De Ministerraad stelt door tussenkomst van de RvdKW het HH-plan, het DV-plan, het APB, en het jaarverslag van de Kustwacht vast.

Figuur 6: besturingsmodel resp. netwerkorganisatie van de Kustwacht
(bron: https://www.kustwacht.nl/nl/nl_besturingsmodel.html)

5.2 Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit

De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) is de opsporings- en controledienst van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. De NVWA houdt toezicht op de naleving van de wet- en regelgeving bij bedrijven op het gebied van:

- voedsel- en productveiligheid;
- alcohol en tabak;
- diergezondheid;
- dierenwelzijn;
- visserij;
- plantgezondheid;
- landbouw;
- natuur.

De NVWA is handhavend in samenwerking met de Kustwacht. Dit wil zeggen dat de Kustwacht dient als 'platform' voor de NVWA om te kunnen handhaven op de

Noordzee. De NVWA stapt, afhankelijk van vaar- of vluchtplannen op bij de schepen of vliegtuigen van de Kustwacht en dan wordt een aantal controles uitgevoerd volgens de systematiek van de NVWA. Van handhavingspraktijken wordt vervolgens een proces verbaal opgesteld. Ieder kwartaal ontvangt het ministerie van LNV een rapportage van het NVWA, waarbij het ministerie op de hoogte wordt gesteld van de activiteiten van de NVWA.

Het doel van toezicht van de NVWA is het bevorderen van het naleven van wet- en regelgeving en hiermee te bevorderen dat de risico's voor mens, dier en natuur afdoende worden beheerst. Omdat het niet mogelijk is om alles te controleren, is het toezicht risicogericht en moet er een efficiënte inzet van mens en middelen zijn. De NVWA houdt toezicht op beleidsterreinen waarvoor de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de minister van LNV verantwoordelijk zijn. Deze ministeries zijn opdrachtgever voor het toezicht op de eigen beleidsterreinen. Hiervoor wordt per ministerie inzet van de NVWA gevraagd. De NVWA bepaalt met de kennis en expertise uit de organisatie hoe handhaving eruit moet zien.

Als agentschap valt de NVWA organisatorisch onder LNV. De NVWA is nadrukkelijk niet hiërarchisch ondergeschikt aan een beleidsonderdeel van LNV of VWS, waardoor een duidelijke scheiding tussen beleid en toezicht is aanbracht. Dit is belangrijk om de onpartijdigheid en een onafhankelijke uitoefening van de taken van de NVWA te waarborgen. De NVWA verantwoordt zich in het openbaar jaarverslag over effectiviteit, doelmatigheid en maatschappelijke opbrengsten.

5.3 Proces van toezicht en vastlegging

De verschillende methoden en technieken om te handhaven worden zoveel mogelijk aanvullend op elkaar gebruikt. Indien een schip bijvoorbeeld een management zone in vaart, wordt dit gesignaleerd door medewerkers van HHD van de Kustwacht, omdat de Kustwacht de scheepsbewegingen op zee monitort. Als het betreffende schip beschikt over AIS, is meteen duidelijk om welk schip het gaat. Is de AIS er niet, of niet in werking, dan wordt er gekeken of één van de surveillance-eenheden in de buurt is. Ook kan de verkeersleider van één van de Vessel Traffic Service (VTS) posten ingeschakeld worden om een visuele waarneming te doen. Een visuele waarneming (hetzij door een varende of vliegende eenheid, hetzij door een bemande VTS post), oftewel een "heterdaad" geeft de meeste kans op de uiteindelijke vervolging van een overtreding. In een geval als dit is het de NVWA die bestuursrechtelijk of strafrechtelijk optreedt. Bij de administratief-juridische afhandeling van geconstateerde overtredingen wordt gekeken naar de situatie. Hierbij spelen de ernst van de overtreding en het gedrag van de overtreder een belangrijke rol.

Of iemand vervolgd kan worden hangt sterk af van het bewijsmateriaal. Het gaat erom dat er "rechtmatig verkregen en overtuigend bewijs" moet zijn. In de praktijk betekent dit meestal dat er iemand ter plaatse geweest moet zijn die een overtreding of misdrijf fysiek heeft gezien. Uiteindelijk gaat het om de bewijslast. Hoe meer bewijs, hoe meer kans op vervolging. Een "heterdaad" is nog altijd het sterkste bewijs.

5.4 Noordzeevervisserij

De beroepsvisserij heeft een eigen type van rapportage van overtredingen door middel van een puntensysteem. Dit puntensysteem registreert de inbreuken op het Gemeenschappelijk Visserijbeleid (GVB). Door de NVWA wordt een lijst van overtredingen bijgehouden en bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) vastgelegd. In dit puntensysteem wordt bijvoorbeeld bij meer dan 18 punten de vergunning voor één maand ingetrokken.

Na overtredingen van het GVB kan worden gekozen om het strafrechtelijk of het bestuurlijk spoor te volgen. Voor minder zware overtredingen wordt vaak het bestuurlijk spoor gevolgd. Dit is een corrigerend mechanisme. Nu wordt hier een 'last onder dwangsom' gegeven als er een overtreding wordt geconstateerd. Deze last houdt in dat de overtreder de illegale situatie overeenkomstig met de wet moet brengen of een overtreding achterwege dient te laten. Voor de dwangsom geldt een maximaal bedrag. Als de overtreder vervolgens in de herhaling gaat, dan kan tot boetes of het intrekken van de vergunning worden overgegaan.

Rapportages van de NVWA worden ontvangen door het ministerie van LNV. Deze rapportages worden gebruikt voor toetsingen. De controle- en handhavingsvraag wordt eventueel aangepast voor het daarop volgende jaarplan van LNV en de NVWA.

Visserij overschrijdt de grenzen van de ons omliggende landen. Ook de handhaving kan daarom worden uitgevoerd door internationale handhavingsteams. Op buitenlandse schepen in Nederlandse wateren kan de NVWA handhaven. De NVWA werkt hiervoor intensief samen met autoriteiten van andere lidstaten en derde landen.

5.5 Organisatie rondom vergunningverlening

Voor het uitvoeren van een (nieuwe) activiteit of een nieuw initiatief, waarbij sprake kan zijn van een effect op de Natura 2000-doelstellingen van het Natura 2000-gebied Klaverbank, is er wellicht een vergunning in het kader van de Wet natuurbescherming nodig. Het is in die gevallen aan te raden om daarvoor contact op te nemen met het bevoegd gezag voor de Wet natuurbescherming, te weten het ministerie van LNV. Voor de nieuwe activiteiten die niet in dit beheerplan staan vermeld, kan eveneens contact opgenomen worden met het ministerie van LNV. Meer informatie is te vinden via de website www.overheid.nl.

LNV is bevoegd gezag m.b.t. het verlenen van vergunningen onder de Wet natuurbescherming. Daarbij wordt getoetst aan Natura 2000 door in het betreffende beheerplan na te gaan:

- wat is de staat van instandhouding van soorten en habitats?
- zijn er maatregelen van toepassing?
- zo ja, gaan de (nieuwe) activiteiten in tegen de maatregelen?

Deze toetsing wordt over het algemeen uitbesteed aan Rijkswaterstaat Zee en Delta RWS door middel van een samenwerkingsovereenkomst met een looptijd van 5 jaar.

Niet altijd wordt RWS geïnformeerd of geconsulteerd als LNV Wnb-vergunningen verleent. Omgekeerd ontbreekt bij RWS ZD een eerste aanspreekpunt voor LNV als toetsing aan een beheerplan aan de orde is. Er is behoefte aan een procedure hoe bevoegde gezagen elkaar informeren. Gedurende de looptijd van het beheerplan zullen daarover afspraken worden gemaakt.

Bij vergunningen die onder andere wetgeving vallen, geldt het volgende toetsingsproces aan natuurwaarden.

Tabel 6: bij vergunningen die onder andere wetgeving vallen, geldt het volgende toetsingsproces aan natuurwaarden.

Wetgeving	Bevoegd gezag	Natuurtoets	Opmerkingen
Mijnbouwwet	Ministerie EZK	Vaak Wnb-vergunning verplicht	RWS ecooloog adviseert LNV bij vergunningverlening. Kustwacht adviseert op scheepvaartveiligheid.
Wind op Zee	Ministerie EZK	Natuurtoets in Passende Beoordeling bij Kavelbesluiten ogv wet Wind op Zee	Natuurtoets op planniveau bij aanwijzing windenergiegebieden
Waterwet	RWS	Ecologische toets door RWS aan de KRM voor gehele Noordzee	Natuurtoets indien Wnb vergunning nodig in of nabij N2000-gebied
Visserijwet	Ministerie LNV	Natuurtoets door LNV i.k.v. Wnb-vergunning in of nabij N2000-gebieden	Afstemming intern LNV tussen 'visserij' en 'natuur'

6 Communicatie

Voor de Natura 2000-beheerplannen is de Wnb de basis voor toezicht en handhaving. Handhaving is gericht op het naleven van de regels en voorwaarden uit het beheerplan Natura 2000-gebied Klaverbank. Het bevorderen van de naleving van deze regels en voorwaarden heeft tot doel de instandhoudingsdoelstellingen van het beheerplan van het Natura 2000-gebied Klaverbank te realiseren. Voorlichting, actief informeren en toezicht op naleving van (gedrags)regels zijn in eerste instantie de belangrijkste instrumenten om gebruikers van het Natura 2000-gebied Klaverbank te informeren over de maatregelen om de natuur te beschermen en naleving te bevorderen (preventief). Groeit de bekendheid met de regels, dan zal bij overtredingen ook vaker repressief kunnen worden opgetreden (maar zal dat hopelijk juist minder vaak ook hoeven te gebeuren). Voor het Natura 2000-gebied Klaverbank zullen communicatiemiddelen als handhavingsinstrument ingezet worden om gebruikers actief te informeren over dit Natura 2000-gebied en de instandhoudingsdoelstellingen.

Zie hiervoor het Uitvoeringsplan Communicatie.

7 Afspraken

Het toezicht houden en handhaven in Natura 2000-gebied Klaverbank is moeilijk, doordat het gebied ver uit de kust ligt en het een groot areaal betreft. Daardoor kan surveillance minder frequent uitgevoerd worden en is het moeilijker om overtredingen te constateren. Dit betekent dat er onder andere meer moet worden ingezet op goede en gerichte voorlichting aan gebruikers, goede registratie en monitoring van activiteiten en andere controle en handhavingstechnieken. De wijze waarop dit geregeld zal worden is ingewikkeld en vergt enige jaren. Voor een goede onderbouwing van de intensivering van de huidige mate van toezicht en handhaving zal een onderzoeks-en monitoringsprogramma worden opgezet (zie het monitoringsplan). Daarin worden de voor een goede handhaving relevante zaken zoals de registratie van gebeurtenissen, incidenten en overtredingen bijgehouden. Een toenemend aantal gegevens geeft inzicht in de naleving van wet- en regelgeving (praktijkervaring). Handavingsgegevens stellen het bevoegd gezag vervolgens in staat steeds beter de inzet te plannen, naar aard, tijd en plaats. Een efficiënte uitvoering van het toezicht en de handhaving vraagt om samenwerking tussen de verschillende handhavende instanties. Hierbij wordt zoveel mogelijk aangesloten bij reeds in het gebied aanwezige handavingsstructuren.

De volgende afspraken zijn gemaakt tussen de bevoegde gezagen:

- Het bevoegd gezag (Ministerie van LNV) is verantwoordelijk voor een adequate opzet en uitvoering van vergunningverlening en bijbehorende handhaving in het kader van de Vogel- en Habitatrichtlijnen. Het bevoegd gezag levert jaarlijks een beknopte rapportage over de vergunningverlening en handhaving aan. Rijkswaterstaat benadert het bevoegd gezag hier actief over om bepaalde activiteiten af te stemmen of accenten in de handhaving te leggen. In het kader van de uitvoering van het beheerplan vraagt Rijkswaterstaat jaarlijks om hun bevindingen (gebiedsgebruik, vergunningverlening en handhaving rondom onder meer explosievenruiming, beheer en onderhoud aan kabels en leidingen en vaarbewegingen) en wordt er gesproken over nieuwe projecten en ontwikkelingen. Met de informatie over de afgegeven vergunningen en de inspanning gericht op naleving (zowel toezicht, handhaving als sanctionering), het aantal en type overtredingen en de wijze van afhandeling kan worden bepaald welke aanvullende inspanningen moeten worden verricht.
- Rond het vierde jaar van de uitvoering van het beheerplan wordt een tussenrapportage opgesteld om de voortgang en de voorlopige resultaten in beeld te brengen en ook om op bestuurlijk niveau eventuele bijsturing te bespreken. De informatie over vergunningverlening en handhaving is hiervoor een belangrijke bron. Rijkswaterstaat benadert het bevoegd gezag hier actief over.
- Rijkswaterstaat en het bevoegd gezag informeren elkaar over en weer als er zich opmerkelijke zaken voordoen of als omstandigheden in de vergunningverlening en handhaving (lijken te) wijzingen.
- Rijkswaterstaat laat zich periodiek informeren over de ontwikkelingen op het gebied van handhaving bij de andere beheerplannen, mede in relatie tot het jaarlijkse handavingsplan voor de Noordzee (NVWA/Kustwacht). Als blijkt dat er consequenties zijn voor de handhaving in het Natura 2000-gebied Klaverbank, dan wordt dit met het bevoegd gezag afgestemd.

- Rijkswaterstaat is bevoegd gezag o.b.v. de Waterwet en is beheerder op de Noordzee en heeft de taak om de activiteiten op de Noordzee te monitoren en vast te leggen. De volgende afspraken zijn gemaakt:
  - Rijkswaterstaat stelt een monitoring- en onderzoeksprogramma op, specifiek gericht op de doelen voor dit Natura 2000-gebied. Rijkswaterstaat zal aan betrokken partijen vragen om t.b.v. dit programma gegevens aan te leveren in de vorm van jaarlijkse rapportages. Rijkswaterstaat zal ook van eigen beheertaken rapportages laten maken.
  - De afdeling handhaving van Rijkswaterstaat is bij geconstateerde overtredingen bevoegd om op te treden met bestuurlijke, bestuursrechtelijke en strafrechtelijke (sanctie) middelen. Geconstateerde overtredingen, maar ook incidenten en calamiteiten in het Natura 2000-gebied worden jaarlijks gerapporteerd.
  - Rijkswaterstaat zal voor de normale bedrijfsvoering mijnbouw monitoren hoeveel vaarbewegingen plaatsvinden in het Natura 2000-gebied Klaverbank. Samen met de Kustwacht zal periodiek geanalyseerd worden hoeveel olieverontreinigingen zijn waargenomen.
  - In overleg met LNV zal Rijkswaterstaat periodiek analyseren hoeveel onderhoud aan kabels en leidingen heeft plaatsgevonden in het Natura 2000-gebied Klaverbank en hoe men met de voorwaarden is omgegaan.
  - Door Rijkswaterstaat zal periodiek geanalyseerd worden hoeveel onderzoek en monitoring hebben plaatsgevonden in het Natura 2000-gebied Klaverbank.
- Door het uitvoeren van jaarlijkse netwerkevaluaties van verkeersstromen op de Noordzee door Rijkswaterstaat, wordt de intensiteit van het scheepvaartverkeer en het vaargedrag gemonitord en kunnen richtlijnen, maatregelen en bijbehorende (communicatie)strategieën worden aanpast.
- Afspraken met Defensie over sonar:
  - Bij het gebruik van sonar zal Defensie een echobeam sonder of sidescan sonar of andere apparatuur gebruiken met een frequentie > 200 kHz.
  - Het is nog onduidelijk in hoeverre zeezoogdieren gevoelig zijn voor sonar in de frequentieband <10kHz; het zou immers kunnen leiden tot verstoring en gehoorschade. Defensie zal daarom deze systemen uitsluitend in Natura 2000-gebieden gebruiken uit operationele noodzaak. In de relevante Defensievoorschriften zal worden geborgd dat routinematige oefeningen en testen niet in het Natura 2000-gebied Klaverbank zullen plaatsvinden en zal tevens een veilige afstand tot het gebied in acht genomen worden.
- Afspraken met Defensie over het ruimen van explosieven:
  - het ruimen van explosieven vindt zo mogelijk buiten het Natura 2000-gebied plaats.
  - Indien het niet mogelijk is dat een explosief wordt verplaatst en het vanwege veiligheidsrisico's toch geruimd moet worden, dan zal dat zoveel mogelijk plaatsvinden buiten de gevoelige periodes van zeezoogdieren en zal Defensie (in overleg met en na verkrijgen van toestemming van de Kustwacht) met Rijkswaterstaat afstemmen of en op welke voorwaarden dat gebeurt.

- Bij het vernietigen van explosieven moeten mitigerende maatregelen worden genomen om het effect van onderwaterexplosies op zeezoogdieren zoveel mogelijk te beperken.
- In het kader van de monitoring van onderwatergeluid worden door Rijkswaterstaat de ruimingens jaarlijks opgenomen in het (openbare) ICES Impulsive Noise Register.
- In overleg met alle betrokken partijen zal periodiek geanalyseerd worden hoeveel explosieven er in het Natura 2000-gebied Klaverbank zijn aangetroffen en hoe men hiermee is omgegaan. Hieruit zal blijken of en zo ja welke maatregelen mogelijk zijn om zeezoogdieren te beschermen.
- Afspraken met de Kustwacht betreffen het delen van informatie in de vorm van jaarlijkse rapportages over activiteiten die plaatsvinden in het Natura 2000-gebied Klaverbank. Dit ten behoeve van het monitoring- en onderzoeksprogramma behorend bij het beheerplan. Het gaat bijvoorbeeld om:
  - de activiteiten van Defensie, de beheer- en onderhoudswerkzaamheden bij kabels en leidingen en het voorkomen van oppervlakteverontreinigingen in het Natura 2000-gebied Klaverbank;
  - het genereren van informatie zoals AIS-data;
  - helpen bij het informeren van externe partijen over de nieuwe regels die gelden in de Natura 2000-gebieden;
  - opnemen van werkafspraken t.b.v. het Natura 2000-gebied Klaverbank.
- Voor het Handhavingsplan 2023 van de Kustwacht zal onderzocht worden of de doelstelling voor natuurbescherming uitgebreid kan worden met soorten of habitatbescherming.
- Niet altijd wordt Rijkswaterstaat geïnformeerd of geconsulteerd als het ministerie van LNV Wnb-vergunningen verleent. Omgekeerd ontbreekt bij Rijkswaterstaat Zee en Delta een eerste aanspreekpunt voor LNV als toetsing aan een beheerplan aan de orde is. Er is behoefte aan een procedure hoe bevoegde gezagen elkaar informeren. Deze procedure wordt gedurende de looptijd van het beheerplan ingericht of verbeterd.
- In overleg met ILT (ministerie van IenW) zal onderzocht worden of inspecties van de tankinhoud van schepen (incl. lozingen) die door het Natura 2000-gebied Klaverbank varen en vervolgens een Nederlandse haven aandoen, uitgevoerd kunnen worden. Alle lozingen en tankinhouden worden reeds in een logboek bijgehouden en dienen aan de MARPOL-regels te voldoen.
- In overleg met het ministerie van LNV zal besproken worden of het mogelijk is om data die wordt gegenereerd door externe partijen, naar aanleiding van een vergunningaanvraag of bij een verlenging van een vergunning openbaar gemaakt kan worden. Deze data zal gebruikt worden om meer gebiedskennis te verkrijgen, als onderdeel van het onderzoeks- en monitoringsprogramma.
- De voorwaarden, richtlijnen en (mitigerende) maatregelen richten zich op het genereren van zoveel mogelijk rust in het natuurgebied om verdere achteruitgang te voorkomen. Daarom zijn voor het scheepvaartverkeer buiten de scheepvaartroutes richtlijnen geformuleerd om zoveel mogelijk bewustzijn te creëren voor de status van het Natura 2000-gebied Klaverbank en om mogelijke verstoringen zo veel mogelijk te beperken.

Bekendheid met deze richtlijnen en welk doel dit dient, zal bijdragen tot breed begrip en draagvlak bij gebruikers van het gebied en daardoor de naleving van de regels bevorderen. De bevoegde gezagen zullen de communicatie initiëren en aan alle betrokken partijen vragen of en hoe ze kunnen helpen bij het verkrijgen van draagvlak. Gedacht wordt aan de inzet van communicatiemiddelen, zoals folders, informatie op websites etc. Hier is meer over beschreven in het communicatieplan.

7.1 Financiering

De afstemmingsactiviteiten die nodig zijn in het licht van het Natura 2000-beheerplan Klaverbank, maken deel uit van de reguliere taken van de bevoegde gezagen. Er zijn dan ook geen kosten voorzien in termen van middelen op het onderdeel handhaving met het oog op het beheerplan Klaverbank.

BIJLAGEN

1. Werkwijze bij olieverontreinigingen
2. Samenvattende tabel maatregelen/voorwaarden
3. Literatuurlijst

Bijlage 1. Werkwijze bij olieverontreinigingen

Internationale afspraken

Met betrekking verontreinigingen op de Noordzee bestaan er internationale verdragen, onder andere:

- MARPOL: International Convention for the Prevention of Pollution from Ships. In Annex I van deze conventie is opgenomen dat olie en oliehoudend water in concentraties van maximaal 15 ppm geloosd mogen worden. Een concentratie van 15 ppm kan echter niet vanuit de lucht of met satellieten gedetecteerd worden. Een studie naar *visibility limits of oil discharges* heeft laten zien dat detectie mogelijk is bij concentraties vanaf circa 40 ppm. Om olieverontreiniging door schepen te voorkomen zijn onder MARPOL Special Areas ingesteld, zoals de Noordwest-Europese Wateren waaronder de Noordzee. In deze Special Areas worden aanvullende, hogere eisen aan de scheepvaart gesteld². Aan boord kan gebruik gemaakt worden van olie water afscheiders (in de scheepvaart separatoren genoemd). Voor controle wordt gebruik gemaakt van onder andere olielogboeken en oliegehaltemeters.
- Bonn Agreement: dit is een overeenkomst tussen 10 Europese landen en de EU om samen te werken bij het reageren op vervuiling van de Noordzee door olie en andere schadelijke stoffen. Getekend in 1969, na de olieramp met het schip Torrey Canyon (1967) maar pas geactiveerd na de *blow out* van het olieplatform Ekofisk Bravo (1977) en de mammoettanker Amoco Cadiz (1978).

In 2019 zijn door Nederland 15 verontreinigingen in het kader van de Bonn Agreement gemeld. Dit betreft door het kustwachtvliegtuig geverifieerde verontreinigingen door minerale olie.

Oliebestrijding

Middels risicoanalyses is bepaald wat voor het Nederlands gedeelte van de Noordzee het maatgevend scenario is waarvoor RWS gesteld voor moet staan. Een en ander staat beschreven in de Capaciteitsnota 2006-2010 en de Nota Maritieme en Aeronautische noodhulp op de Noordzee 2010-2015. Het maatgevend scenario is een *oil spill* van 15.000 m³ die binnen 3 dagen opgeruimd dient te worden. Behalve veegarmen en dergelijke is daar opslagcapaciteit voor nodig in de vorm van de beun (laadruimte) van sleephopperzuigers (baggerschepen). In Nederland wordt die capaciteit met marktpartijen gecontracteerd. Er wordt opslag voor ca. 30.000 m³ gecontracteerd, omdat niet alle opslag tegelijk en op dezelfde locatie beschikbaar kan zijn. Bij oliebestrijding wordt er een afweging gemaakt tussen wat technisch kan en wat er in de specifieke omstandigheden mogelijk is.

In het Nederlandse beleid is een keuze gemaakt voor mechanisch opruimen, bijvoorbeeld met het oliebestrijdingschip Arca en/of door schepen met veegarmen van aannemers. Theoretisch kunnen ook detergents toegepast worden, maar dan wordt eerst expertise over de (negatieve) effecten gemobiliseerd via de Landelijke Coördinatiecommissie Milieuverontreiniging Water (LCM). Die dient voor deze toepassing toestemming te geven. De kans dat detergents gebruikt gaan worden wordt zeer klein geacht, enerzijds vanwege de beperkte window of opportunity (inzetvoorwaarden waaraan voldaan moet worden) en anderzijds omdat Nederland hiervoor zelf geen middelen heeft en dus hulp van het buitenland (Verenigd Koninkrijk) moet inroepen.

Opsporing en bestrijding van olieverontreinigingen

² In Particularly Sensitive Sea Areas (PSSA's), zoals het Great Barrier Reef of de Waddenzee, zijn de eisen nog strenger

Het opsporen van olieverontreinigingen gebeurt door:

- Luchtsurveillance door de Kustwacht.
Dagelijks worden vluchten gemaakt, jaarlijks wordt er 1.000 tot 1.200 uur gevlogen. De veranderingen die olie op het wateroppervlak teweeg brengen (hierdoor verdwijnt de ruwe oppervlakte veroorzaakt door de wind) kunnen gedetecteerd worden met radar. Bij windstilte of met harde wind lukt dat niet.
- Met satellietbeelden.
De European Maritime Safety Agency (EMSA) voorziet de lidstaten van de CleanSeaNet Service, voor detectie van olieverontreinigingen door satellieten. Dezelfde techniek als vanuit een vliegtuig wordt gebruikt: detectie van het effect van olieverontreiniging op het golfpatroon. Hiermee kan niet de aard van de vervuiling afgeleid worden; verificatie met bijvoorbeeld een vliegtuig is nodig om vast te stellen of het om minerale olie of een ander product gaat. CleanSeaNet Service produceert momenteel circa 300 (grensoverschrijdende) geïnterpreteerde beelden per jaar.
De tijd tussen een passage van de satelliet en de beschikbaarheid van de informatie van de opname is 20 à 30 minuten. Als er met bijvoorbeeld AIS-gegevens een schip te koppelen is aan de satellietdetectie kan de bron van de vervuiling geïdentificeerd worden.

Detectie van verontreinigingen wordt gemeld aan Rijkswaterstaat Zee en Delta via het 24/7 meldpunt HMC (Hydro Meteo Centrum HMC). Bij een oppervlakte- (olie)verontreiniging die opvolging behoeft wordt LCM VWM³ (Hydro Meteo Centrum HMC) gevraagd een verspreidingsmodel te maken met het programma OilMap. De uitkomsten geven een beeld van de ontwikkeling van de verontreiniging (richting en omvang, rekening houdend met o.a. dispersie en verdamping). Aan de hand daarvan wordt een bestrijdingstactiek bepaald. Het LCM is 24/7 beschikbaar en heeft kennis van de invloed van verontreinigingen op aquatisch milieu, modellering, kwetsbaarheid van gebieden en seizoen afhankelijke aanwezigheid van zeevogels.

Trend

De trend aantal olieverontreinigingen is dalend. De verwachting is een verdere afname door alternatieve scheepsbrandstoffen (LNG).

---

³ LCM is de Landelijke Coördinatiecommissie Milieuverontreiniging Water. De commissies coördineren vanuit het Water Management Centrum Nederland (WMCN) de berichtgeving en zorgen voor betrouwbare en bruikbare informatie over de verwachte toestand van het water. WMCN valt dan weer onder VWM (Rijkswaterstaat).

Bijlage 2. Samenvatting van de voorwaarden en maatregelen voor activiteiten in het Natura 2000-gebied Klaverbank

Algemene richtlijnen voor scheepvaart

Categorie	Richtlijn
Alle	Schepen worden geïnformeerd over de aanwezigheid van zeezoogdieren in het gebied en hoe deze te herkennen.
	De bestaande scheepvaartroutes worden zo veel mogelijk gebruikt. Op varen <u>buiten</u> de scheepvaartroutes wordt niet gehandhaafd (niet afdwingbaar).
	Buiten de bestaande scheepvaartroutes wordt geadviseerd om verstoring van zeezoogdieren te voorkomen door het aantal scheepvaartbewegingen binnen het Natura 2000-gebied zo veel mogelijk te minimaliseren.
	Er wordt dringend geadviseerd om in het geheel geen lozingen (ook geen toegestane lozingen) vanaf schepen uit te voeren binnen dit Natura 2000-gebied.
	Aanvullende toelichtingen op bovenstaande algemene richtlijnen: • Door het uitvoeren van jaarlijkse netwerkevaluaties van verkeersstromen op de Noordzee wordt de intensiteit van het scheepvaartverkeer en het vaargedrag gemonitord en kunnen richtlijnen, maatregelen en bijbehorende (communicatie)strategieën worden aanpast. • Ook toegestane lozingen en afval vanaf schepen kunnen schadelijke effecten hebben op zeezoogdieren. Partijen worden geïnformeerd over het gevolg van (kleine) verontreinigingen. • Voor het Natura 2000-gebied Klaverbank zal in de eerste beheerplanperiode (2022-2028) worden verkend of het vanwege zijn specifieke ecologische kwetsbaarheid in aanmerking kan komen voor gedeeltelijke aanwijzing als 'Particularly Sensitive Sea Area'.

Categorie	Activiteit	Voorwaarden en maatregelen
CAT 2	Normale bedrijfsvoering mijnbouw	De concentraties van olie en chemicaliën in lozing van productiewater, regen-, spoel- en schrobwater en sanitair afvalwater dienen te voldoen aan artikel 9.1 van de Mijnbouwregeling en artikel 80 van het Mijnbouwbesluit.
		Afval (zoals o.a. plastic en huishoudelijk afval) en andere afvalstoffen (met uitzondering van productiewater en regen-, spoel- en schrobwater) mogen niet geloosd of gestort worden. Deze voorwaarde is gebaseerd op voorschriften uit bestaand beleid zoals vastgesteld in het Mijnbouwbesluit art. 80.
	Explosieven opruimen	Het ruimen van explosieven vindt zo mogelijk buiten het Natura 2000-gebied plaats. Indien het niet mogelijk is dat een explosief wordt verplaatst en het vanwege veiligheidsrisico's toch geruimd moet worden, dan zal dat zoveel mogelijk plaatsvinden

		buiten de gevoelige periodes van zeezoogdieren (mei t/m augustus). Defensie zal (in overleg met en na verkrijgen van toestemming van de Kustwacht) met Rijkswaterstaat afstemmen of en op welke voorwaarden dat gebeurt.
		Bij het vernietigen van explosieven moeten mitigerende maatregelen worden genomen om het effect van onderwaterexplosies zoveel mogelijk te beperken.
		De voorschriften van de Koninklijke Marine, 'Gedragscode Springen van munitie op de Noordzee' en de Bekendmaking 01/18 Groepsoudste KBW en mijnendienst, dienen opgevolgd te worden bij het ruimen van munitie op de Noordzee. Deze voorschriften hebben ook betrekking op de bescherming van zeezoogdieren en vogels. Hieronder volgt een beknopte samenvatting van de relevante voorwaarden: • monitoren op de aanwezigheid van dieren door middel van visuele inspectie; • gebruik van Acoustic Deterrent (of Harassment) Devices (ADD's/AHD's), om zeezoogdieren uit het verkozen gebied te verdrijven; • rekening houden met seizoensdichtheid van zeezoogdieren: hogere dichtheden in het voorjaar en een geboortepiek in mei/juni; • liften van explosieven van de bodem en zo dicht mogelijk nabij het wateroppervlak laten springen; • niet stapelen van explosieven, oftewel niet tegelijkertijd laten springen van meerdere explosieven.
		In het kader van de monitoring van onderwatergeluid worden door Rijkswaterstaat de ruimingen jaarlijks opgenomen in het (openbare) ICES Impulsive Noise Register.
		In overleg met alle betrokken partijen zal periodiek geanalyseerd worden hoeveel explosieven er in het gebied Klaverbank zijn aangetroffen en hoe men hiermee is omgegaan. Hieruit zal blijken of en zo ja welke maatregelen mogelijk zijn om zeezoogdieren te beschermen.
	Gebruik sonar voor het opsporen van onderzeeboten	Het is nog onduidelijk in hoeverre zeezoogdieren gevoelig zijn voor sonar in de frequentieband <10kHz; het zou immers kunnen leiden tot verstoring en gehoorschade. Deze activiteit is dan ook vergunning plichtig. Defensie zal daarom deze systemen uitsluitend in Natura 2000-gebieden gebruiken uit operationele noodzaak. In de relevante Defensievoorschriften zal worden geborgd dat routinematige oefeningen en testen niet in het gebied Klaverbank zullen plaatsvinden en zal tevens

		een veilige afstand tot het gebied in acht genomen worden.
		Het gebruik van laag- en midfrequentie sonar maakt onderdeel uit van de monitoring van onderwatergeluid, zoals voor de Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie wordt uitgevoerd. Dit wordt gerapporteerd aan Rijkswaterstaat en opgenomen in het(openbare) ICES Impulsive Noise Register.
		De Voorschriften Commando Zeestrijdkrachten MWC 230 'Verantwoord gebruik van actieve sonar' dienen opgevolgd te worden bij het gebruik van laag- en mid-frequentie sonarsystemen. Hieronder volgt een beknopte samenvatting van de relevante voorwaarden; met betrekking tot de eerste twee bullets wordt er gerapporteerd aan het bevoegd gezag (LNV en RWS): • Voorafgaand aan de activiteit wordt een risicoanalyse uitgevoerd en worden mitigerende maatregelen opgesteld om de effecten op zeezoogdieren te beperken. • Het gebruik van sonar in het Natura 2000-gebied Klaverbank wordt vooraf gemeld en achteraf gerapporteerd. • Monitoren op de aanwezigheid van dieren door middel van visuele, infrarood en/of akoestische middelen. • Langzaam opvoeren van het geluid gedurende minimaal 30 minuten (een soft start). • Geluid reduceren wanneer er dieren in het gebied aangetroffen worden tijdens de monitoring.
	Lodingen voor het opsporen van mijnen en historische munitie	Lodingen dienen te worden uitgevoerd met een echobeam sonder of sidescan sonar of andere apparatuur waarbij de frequentie > 200 kHz is. Wanneer de gebruikte apparatuur een lagere frequentie heeft zijn effecten niet uit te sluiten en is de activiteit alsnog vergunningplichtig.
	Onderhoud kabels en leidingen	Het bedrijf dient het vrij liggen van een leiding, waarbij sprake is van het niet meer voldoen aan de dekkingseisen, te melden bij het bevoegd gezag Wnb (het ministerie van LNV), het bevoegd gezag Waterwet (Rijkswaterstaat) en de Kustwacht. Tevens dient het bedrijf een uitvoeringsplan in te dienen bij Rijkswaterstaat ter instemming. In dit plan dient in ieder geval te worden aangegeven: de locatie (op kaart), de contactpersoon, de omvang van de 'reparatie' in lengte en/of hoeveelheid en eventueel aanwezige natuurwaarden.
		Voorafgaand aan het onderhoud wordt de locatie geïnspecteerd op aanwezigheid van het habitatype H1170. Dit wordt gedaan door het nemen van

		monsters volgens de algemeen gangbare monitoringstechnieken van bodemleven.
		Wanneer er op de locatie habitatype H1170 voorkomt dient verstoring van de bodem zoveel mogelijk voorkomen te worden.
		De kabel of leiding moet worden afgedekt met bodemmateriaal dat sterk lijkt op het materiaal dat zich op de locatie bevindt (korrelgrootte, samenstelling). Bij afwijking dient dit te worden gemotiveerd (bijvoorbeeld om civiel-technische reden) in het uitvoeringsplan, met een beoordeling van de effecten.
		Na afloop van de 'reparatie' dienen een melding en een korte evaluatie toegezonden te worden aan het bevoegd gezag Wnb (het ministerie van LNV) en aan Rijkswaterstaat als beheerder van het gebied.
		Voor kabels en leidingen die zijn geplaatst zonder een Wnb-vergunning gelden de voorwaarden zoals beschreven in de "Handreiking beheer en onderhoud (aanpak stikstof)" (Ministerie van LNV/RWS, 2019)
	Regulier onderzoek en monitoring	Voordat gestart wordt met een nieuw onderzoek, dient contact te worden opgenomen met het bevoegd gezag op grond van de Wnb (het ministerie van LNV) en de Kustwacht om vast te laten stellen of de activiteit onder reguliere monitoring en onderzoek valt of onder projectmatige monitoring en onderzoek. Projectmatige monitoring en onderzoek is vergunningplichtig.
		Er mag geen afval en dergelijke worden achtergelaten in het gebied. Onderzoeksmaterialen dienen na afloop van het onderzoek weer verwijderd te worden. Bij het onderzoek worden geen materialen gebruikt die een verontreinigend effect hebben op de omgeving.
		Echosurveys worden uitgevoerd met een multibeam echosounder en/of sidescan sonar met een frequentie van >200 kHz om effecten op zeehonden en bruinvissen te beperken.
Nvt	Beroeps visserij (vergunning plichtig)	In het kader van Natura 2000 zijn in de gemeenschappelijke aanbevelingen voor het gebied Klaverbank de volgende instandhoudingsmaatregelen opgenomen: • Realiseren van vier managementzones waarin de visserij wordt beperkt; • Realiseren van een alert zone van 4 NM breed; • Sluiting van deze managementzones voor trawls, zegennetten, korren en verzamelmachines zoals opgenomen in bijlage XI van de Uitvoeringsverordening (EU) 404/2011. Dit zijn de volgende vistuigcodes: - Trawls: OTB; TBN; TBS; TB; TBB; OTT; PTB; OTM; PTM; - Zegennetten: SDN; SSC; SPR; SX; SV

		- Korren: DRB - Verzamelmachines: HMD Aanvullend op de hierin vastgelegde voorwaarden voor vissersschepen is er in de gemeenschappelijke aanbevelingen opgenomen dat een vissersschip, om zich in een voor de visserij beperkt gebied te mogen bevinden, gegevens over locatie en snelheid elke 10 minuten moet doorsturen.

Bijlage 3. Literatuurlijst

Benda-Beckmann, A.M. von, Aarts, G., Özkan Sertlek, H., Lucke, K., Verboom, W.C., Kastelein, R.A., Ketten, D.R., Bemmelen, R. van, Lam, F-P.A., Kirkwood, R.J. & Ainslie, M.A. (2015). Assessing the Impact of Underwater Clearance of Unexploded Ordnance on Harbour Porpoises (*Phocoena phocoena*) in the Southern North Sea. *Aquatic Mammals* 41(4), 503-523.

Heinis, F., C.A.F. de Jong, S. von Benda-Beckmann & B. Binnerts (2019). *Kader Ecologie en Cumulatie – 2018 Cumulatieve effecten van aanleg van windparken op zee op bruinvissen*. HWE rapport 18.153RWS_KEC2018

Karman, C.C. & M.G. Smit, M. G. (2019). Whole effluent toxicity data and discharge volumes to assess the likelihood that environmental risks of offshore produced water discharges are adequately controlled. *Integrated environmental assessment and management*, 15(4), 584-595.

Kastelein, R.A., L. Helder-Hoek & S. Van de Voorde (2017) Hearing thresholds of a male and a female harbor porpoise (*Phocoena phocoena*). *The Journal of the Acoustical Society of America*, 142(2), 1006-1010.

Koninklijke Marine. (2012). *Aanwijzing Commandant Zeestrijdkrachten-Directie Operaties 131*, ACZSK-DOPS 131. Ministerie van Defensie.

Koninklijke Marine. (2005). *Gedragcode Springen van munitie op de Noordzee*. Ministerie van Defensie.

Koninklijke Marine. Verkennen en ruimen van explosieven. (2017, september). *Voorschrift Koninklijke Marine 007 Arbeid onder overdruk*. Ministerie van Defensie.

MARIN (2017) Netwerkevaluatie Noordzee Verkeersstromen op de Noordzee op basis van AIS-data tussen juni 2015 en mei 2016 Deel 1 rapport nr. : 29645-1-MSCN-rev.2

MARIN (2019) Netwerkevaluatie Noordzee Verkeersstromen op de Noordzee op basis van AIS-data tussen juni 2017 en mei 2018

MARIN (2020) Netwerkevaluatie Noordzee Verkeersstromen op de Noordzee op basis van AIS-data tussen juni 2018 en mei 2019

Ministerie van Economische Zaken (EZ). (2020). Mijnbouwregeling §9.1. Oliehoudende mengsels. Artikel 9.1.1-9.1.4. *Hoofdstuk 9. Gebruik en lozen van oliehoudende mengsels en chemicaliën*. EZ.

Ministerie van Economische Zaken (EZ). (2017). Mijnbouwbesluit Afdeling 5.4. Milieu en rampenbestrijdingsplan. § 5.4.1. Algemeen. Artikel 80 lid 1-4. *Hoofdstuk 5. Mijnbouwwerken*. EZ.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2019). Handreiking Beheer en Onderhoud - Aanpak Stikstof.

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2018). *Mariene Strategie (deel 1) Actualisatie van huidige milieutoestand, goede milieutoestand, milieudoelen en indicatoren 2018-2024*. IenW, LNV.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat (IenW). (2006). *Capaciteitsnota 2006-2010*. IenW.

Reynolds III, J. E., Marsh, H., & Ragen, T. J. (2009) Marine mammal conservation. *Endangered Species Research*, 7(1), 23-28.

Rijkswaterstaat (2021). Natura 2000-beheerplan Klaverbank. Concept (Ontwerp)beheerplan 2022-2027.

Rijkswaterstaat (2021a), Uitvoeringsplan en Financiering ten behoeve van het Natura 2000-beheerplan Doggersbank, Klaverbank en Friese Front.

Rijkswaterstaat (2021c), Uitvoeringsplan Monitoring ten behoeve van het Natura 2000-beheerplan Doggersbank, Klaverbank en Friese Front.

Rijkswaterstaat (2021d), Uitvoeringsplan Communicatie ten behoeve van het Natura 2000-beheerplan Doggersbank, Klaverbank en Friese Front.

Royal HaskoningDHV (2019). *Nadere Effectenanalyse Klaverbank*. In opdracht van Rijkswaterstaat Zee en Delta.

Southall, B., J. Berkson, D. Bowen, R. Brake, J. Eckman, J. Field, R. Gisiner, S. Gregerson, W. Lang, J. Lewandoski, J. Wilson & R. Winokur (2009). *Addressing the Effects of Human-Generated Sound on Marine Life: An Integrated Research Plan for U.S. federal agencies*. Interagency Task Force on Anthropogenic Sound and the Marine Environment of the Joint Subcommittee on Ocean Science and Technology. Washington, DC.

Websites:

- www.overheid.nl
- https://www.kustwacht.nl/nl/nl_besturingsmodel.html
- Bron data: <https://www.noordzeeloket.nl/functies-en-gebruik/kabels-leidingen/>
- Bron data: Rijkswaterstaat Water Verkeer en Leefomgeving, PDOK
- ICES Impulsive Noise Register:
<https://underwaternoise.ices.dk/impulsive/webservices.aspx>
- Bron data: http://geoservices.rijkswaterstaat.nl/noordzee_militaire_gebieden